

S:T RAGNHILDS GILLES

ÅRSBOK

1924

SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIE BOLAG
1924

Stegeborgs slottsruin 1924.

STEGEBORG.

Re'n fordom tima borgen Stege var
Ett läs för Östergötlands rika slätter;
Mot österns våldsman, som till plundring drar,
Till oskulds värn sin fasta mur det sätter.
Men Stege sjönk i grus. På iagra ön,
Som smeksamt sköljs av Slätbaksböljor klara,
Står snart en annan borg, så stark och skön,
Med torn och tinnar trotsande var fara.

I slottets salar, vilken prakt och glans!
Mot golvets stenar gyllne sporren klingar,
Och vid vaxfacklors sken, i hövisk dans
Stolts jungfrun med sin riddare sig svingar.
Men lyss! Vad storm och skrik och vapengny!
Med Flemings bödlar käckas bönder strida,
Och Norrbys segervana gästas fly,
Ej konung Göstas män de våga bida.

En onsdag på prinsessan Annas bud
 Står hovet, festprytt, fram mot middagsstunden
 Ut i kapellet samlat. Smyckad brud
 och brudgum Anna för till altarrunden.
 På brudens lockar fäster hon en krans
 Och ställer sig bredvid som hennes tärna
 Inunder vigseln. Så till make vanns
 Åt Sigrid Brahe Johan Gyllenstjerna.

Mot Sigismund — som konung god, men vek —
 Vår allmoges kring hertig Karl sig sluter.
 I inhemsk fejd nu prøvas krigets lek
 Och landsmäns, bröders blod i hat man gjuter.
 Blott genom kungens nåd vid Stegeborg
 Ej svenska folkets tro och frihet släcktes.
 — Vid Stångebro och på Linköpings torg
 Av Karl se'n svenska stormansdrömmar stäcktes.

I långa tider Pfalzisk fursteätt
 I rikedom och glans på slottet vistats.
 Om detta hov, dess öden, levnadssätt
 I sång och sägen mången runa ristats;
 Om Adolf Johan, som i harn och sorg
 I sitt »örmäste» mörk sin dag förnötte,
 Och om »prinsessorna på Stegeborg»,
 Om med- och motgång dem i livet mötte.

Så blir på fästet tyst som i en grav;
 Och sedan sniket man en tid begapat
 Dess praktgemak, man det till skövling gav,
 Och mänskohand bröt ned, vad mänskor skapat.
 Ett stympat torn, en väldig gråstensmur,
 Och några valv, som längesedan rämnat,
 — allt tårt av solens brand och regnets skur —
 Är vad de plundringslystne övrigt lämnat.

Du grusade ruin, du gamla slott!
I grönska bäddad, ligger du och drömmer
Om svunnen glans, om bragdstor tid, som gått
Men blod och tårar du ej heller glömmet,
Du svartnade ruin! Envar dig ser
Av kärlek värms till våra stora minnen;
Må våld och tyranni alltjämt slås ner,
Men mod och kraft bo kvar i svenska sinnen!

AXEL NORELIUS.

Stegeborgs herresäte.

STEGEBORG I HÄVD OCH SÄGNER.

Den som något söker tränga in i den gamla vördnadsvärda borgens historia, mötes strax av stora svårigheter. Man känner, vilken betydande roll den starka fästningen, anlagd för att skydda inloppet till Söderköping, fordom en av Sveriges största och rikaste städer, spelat i Sveriges historia, men på verkliga, historiska källor om Stegeborg råder största brist. Det huvudsakliga av vad man kunnat hopleta ur gamla urkunder är sammanfört i en akademisk avhandling på latin med titeln *Fata arcis Stegeborg*, författad av östgöten Axel Johannes Lindblom och till offentlig granskning framställd vid universitetet i Greifswald den 26 januari 1798. Bidrag till Stegeborgs historia lämnas även i en annan latinsk avhandling: *De Wikia Ostrogothica*, författad av östgöten Wilhelm Anders Wennerdahl och ventilerad vid Upp-

sala universitet den 28 november 1733. Spridda bidrag förekomma även i Rimkrönikan samt på åtskilliga andra håll. En rik skatt av sägner har samlats om det gamla lästet, dess öden och dess bebyggare — sägner, som levat på folkets läppar ända in i senare tider.

Stegeborg är beläget på en holme i Slätbaken, en vik av Östersjön, som intränger i nordvästlig riktning i Östergötland mellan Vikbolandet (Björkekinds härad) i norr och Hammarkinds härad i söder. Viken avstänges från den utanför liggande stora skärgården av Eknön (med Pälsundet i söder och Ettersundet, genom vilket sjöfarten går, i norr). Innanför Eknön är vikens längd 15 km., bredden högst 3 km.; vid Stegeborgs slottsholme, där färjetörbindelse är anordnad till Vikbolandet (broförbindelse söderut), är bredden ej fullt 300 meter.

Oaktat sitt förfall erbjuda ännu Stegeborgs ruiner, särskilt dess höga, runda, på en dryg mils avstånd synliga torn, en vördnadsbjudande anblick, omgivet av ett av Sveriges skönaste landskap. Jag kan ej neka mig nöjet att i översättning anföra några ord ur den entusiastiska skildring, varmed Lindblom inleder sin avhandling:

»Helt visst är det på mycket få ställen, som naturen varit så slösande med sina gåvor som här, och ingenstädes hänföras åskådarens ögon och sinne av ett mera leende och naturskönt läge. Å ena sidan ser du Vikbolandet med dess otillgängliga klippor, delvis täckta med småskog, delvis forskansade med skyhöga tallar; mellan klipporna öppnar sig som en port den enda infartsvägen till Vikbolandet, en gång kantad av en lustgård, varöver konstgjorda fontäner göto sina vattenströmmar. Å den andra sidan utbreder sig ett vidsträckt fält, rikt på gräs och skördar; här och där resa sig vördnadsvärda ekar och små gröna kullar, mellan vilka Skällviks kyrka ligger inbäddad. Men vem skulle värdigt kunna beskriva det underbart sköna skådespel, som den med fagra holmar översållade havsviken erbjuder? Med så många härligheter, med så

stor skönhet har en mild natur begävat denna gamla borg.»

Så långt Lindblom; vi tro, att de, som besöka Stegeborg, i huvudsak äro villiga att instämma med honom.

* * *

På den plats, där Stegeborg ligger, torde redan under folkvandringstiden ha legat en s. k. fornborg. På 11-hundratalet omtalas borgen Stege, beläget vid Yxel-torpsviken, varest ännu betydande ruinhögar finnas kvar. Hit togo i mötgångens dagar flera svenska konungar sin tillflykt. Konung Birger, vilken, för att hämnas på sina bröder Erik och Valdemar, på sin illasinnade drots Brunkes inrådan satt in dem i Nyköpings slotts fängelse, där de fingö dö av svält och vanvårdnad, flydde, då hertigarnas anhängare reste sig, till Stegeborg, som han överlämnade åt sin son Magnus att försvara. Birger själv, åtföljd av Brunke, flydde till Gotland, där han utrustade en flotta, och denna avsändes till östgötaskären för att undsätta Stegeborg. Men flottan föll i fiendernas händer, och Magnus förblev i samma nöd som förut. Då hop-samlade Brunke några fartyg, beslog dem med plankor runt om och seglade så mot Stegeborg.

Hertigarnas folk angrep Brunke i skären. Han värjde sig tappert bakom plankborden, men hans fartyg råkade i brand, och han själv och hans närmaste män grepos, då de simmande sökte nå land. De sändes till Stockholm där de insattes i tornet. Magnus försvarade sig länge i Stegeborg, men tvangs slutligen att giva sig, då alla förråd tagit slut. I dagtingan förbund sig segrarna med dyra eder att bevara Magnus oförkränkt till liv och gods. Men eden bröts, och den i faderns brott alldeles oskyldige Magnus halshögs på Helgeandsholmen i Stockholm 1520, och borgen Stege jämnades med jorden. Redan förut hade Brunke och tre av hans män avrättats på den där befintliga sandås, som därefter fick namnet Brunkeberg.

År 1332 gavs »fästet Skjellvik», nu uppbyggt på den nuvarande slottsholmen, åt biskopen i Linköping

Carl Bonde och år 1390 åt riddaren Sten Boson Natt och Dag. Då Erik av Pommern överlämnade landets borgar åt rovgiriga främlingar, sattes på Stegeborg som slottsherre Jösse Fintson, som varit Dalarnas bödel under namn av Jösse Erikson. Från hans grymhet och mordgärningar befriades Östergötland av Engelbrekt, vilken intog borgen och lämnade den åt Linköpingsbiskopen Knut Bosson.

Emellertid hade konung Erik lyckats få till stånd en förlikning med herrarna och återfått sin konungsliga makt. Han bröt dock snart sina löften och tillsatte ännu värre fogdar än förut. Då konungen, plundrande kusten i sitt eget land, kom till Stegeborg, insatte han där som hövitsman Johannes Fleming, en skändlig rövare, som av rimkrönikan skildras med dessa ord:

»Stegeborg gav han Johan Fleming så,
Den argaste skalk honom tjänte då.
En sjörövare han var,
Röva och stjäla hade han ospar.
Han var ärelös och slagen på sin mun
Han hade trö ej mera än en hund.»

Då Karl Knutson, som av konungen utsetts till riksmarsk, efter Engelbrekts mord och sedan han krossat sina medtävlare om makten blivit allrådande i egenkap av riksföreståndare, utdelade han rikets slott bland fränder och vänner. Stegeborg gav han åt sin sväger Nils Stensson Natt och Dag, farbror till Engelbrekts mördare. Men denne visade snart Karl öppet förakt och drog plundrande och mördande fram genom Östergötland. Karl sände trupper till Stegeborg för att tukta honom, men Nils Stensson lyckades komma undan. Han begav sig till konung Erik, som vistades på Gotland, mottogs av denne väl och utnämndes till riksmarsk. Iklädd denna värdighet, återvände Nils Stensson till Östergötland; i spetsen för hans följe fladdrade dannebrogen, något som mäktigt grämde svenskarna. Änjo började han sina rövarebragder, och rimkrönikan skildrar hans framfart med dessa ord:

»De stulo och rövade folkets hästar,
 Kyrkor och kloster de uppslogo,
 Vem de lyste de uttogo
 Och slogo spädbarn i kyrkor död.
 Goda kvinnor de gripa och skända
 Med våld utöver all ända.
 De sparde ej bränna eller röva,
 All ogärning de månde öva.»

Karl Knutsen drog nu till Stegeborg för att göra slut på ofoget och började belägra borgen — Nils Stensson själv hade åter flytt till konungen på Gotland. Karl instängde borgen från två håll. Själv bodde han på Skeppsholmen, efter honom kallad Karlsholmen. Åtta veckor varade belägringen. Den blev ej särdeles blodig: marsken förlorade blott en man och de belägrade ej mycket mera. I lägret rådde lust och fröjd; rönkrönikan berättar:

»Medan marsken på holmen låg,
 Intet sörjde hans folk då.
 Med dans de sig förlusta låta
 Och voro glada över mätta.
 Pipare- och basunalek
 Man där ymnigt höra fick.
 Fruar och jungfrur till lägret fara,
 Dess större glädjen månde vara.
 Man lade bort all sorg med hast,
 Ty mat och öl där ingen brast,
 Marskens hustru där ock var,
 Vid dans och lek hon sig ej spar.»

En dag, då Karl inspekterade vakterna på norra stranden, var han i stor fara. Det fanns på slottet en skicklig »bysemästare» Rodenburg, som lovat att skjuta ned Karl, lätt igenkännlig, som denne var på sin stolta gång och sin resliga växt. Rodenburg riktar borgens 14 »kärrebyssor» mot marsken, och antände den första, men den hoppade av vagnen, och stenen — man använde ännu ej kulor — gick högt över Karl. Han antände den andra, men den exploderade, och

med den tredje inträffade likaså ett missöde. Då sade Rodenburg: »Marsken står under Guds särskilda skydd; jag skjuter icke mer».

Sedan förlikning slutligen ingåtts, upphävdes befäringens. Men knappt hade Karl lämnat Stegeborg, förrän dit ankom Nils Stensson, nu åtföljd av konung Erik. Denne avgav nu frikostiga löften om ett gott regemente och lyckades än en gång komma till uppgörelse med Karl och herrarna. Men då han här på Stegeborg erhöll underrättelse om att danskarna uppsagt honom tro och lydnad, skyndade han hals över huvud tillbaka till Gotland, lämnande Sverige vind för våg. Då Nils Stensson fortsatte med sina rövarebragder i Östergötland, sände Karl en truppstyrka mot honom. Denna påträffade honom på en äng, troligen i Tingstads socken, skingrade och nedgjorde hans skara, sårade honom själv och sände honom fångslad till Norrköping, där han strax därefter dog i pesten.

Under Karl Knutsons olyckliga konungatid hade Stegeborg många innehavare. Vi nämna den tappra biskopen i Linköping Nils Kenicius vilken, då danskarna bröto in i Östergötland, nedlade sin biskopliga skrud, band ett stort slagsvärd vid sidan, samlade bönderna och slog fienden grundligt på Holaveden. Det är denna strid, som lever i en svensk-latinsk munkvers, som lyder så här:

»Complures Holaved de Dacis föllo döda ned,
Dat finem rixae Dacis den svenska pålyxe.»

(Flertalet danskar föllo på Holaveden döda ned; slut på striden med danskarna gör den svenska pålyxan.)

* * *

Huru Stegeborgs öden under konung Hans och de båda Sturarna gestaltat sig, är ej bekant. Kristian Tyrann, i vars våld borgen kommit, överlämnade den åt Nils Boson Grip samt Holger Gera. Efter Kristians fördrivande gav Gustav Vasa i uppdrag åt den kække Arvid Vestgöte att rensa Östergötland från danskarna och belägra och intaga Siegeborg. Denne slog läger

vid Fängetorp nära Skällviks kyrka. Snart nog kom Severin Norrby, vilken i sin konungs tjänst med sina flottor genomströvade Östersjön, plundrande fartyg och brandskattande kustorterna, till Stegeborg med 300 man för att upphäva belägringen. Men den modige Arvid Vestgöte, vars hela styrka bestod av 38 ryttare och tre rotar fotfolk, angrep danskarna, innan de kommit i ordning, så häftigt, att själve den tappre Severin Norrby måste hastigt kasta sig med sina hästar tillbaka i sjön och söka komma undan med båtarna. En svensk hovman Bengt Liljehök red efter Norrby långt ut i vattnet, gav honom fyra väldiga slag med sin stålhåge och ville tvinga honom att ge sig fången. Norrby räddades dock av de sina, men knappt var han uppe i båten, förrän han vände sig om och bjöd sin förföljare 10 mans sold, om han ville träda i hans tjänst — något som dock Bengt betackade sig för.

Denna motgång hindrade ej Norrby från att undsätta borgen med manskap och förråd. De båda befälhavarna, som han misströdde, tog han vid avresan med sig till Danmark och gjorde i stället en tysk man, Berent von Mehlen till Stegeborgs slottsherre.

Arvid Vestgöte fortsatte belägringen ihärdigt, och den 18 december 1521 nödgades Mehlen uppgiva borgen, varefter han själv gick i Gustavs tjänst. Några dagar efter slottets intagande, det var själva julaftonen, kom Severin Norrby ånyo med sin flotta in i östgöta-skären för att åter undsätta slottet. Då Arvid Vestgöte förstod, att Norrby ej fått kännedom om slottets övergång, beslöt han genom list söka få Severin och hans skara i sitt våld. Vid Ettersundet utanför den vik, som går till slottet, gjorde han därför Severin ett starkt mötstånd, som om han fruktat, att Norrby skulle lyckas undsätta Mehlen. Slutligen bröto sig dock Norrbyns skepp fram och nalkades Stegeborg. Han sände framför sig en båt med en på ett spjut fastsatt hatt till tecken, att hjälp nalkades. Helt säkert skulle han med sitt folk fallit i snaran, om ej en man på borgen, som ej kände försåtet, oförsiktigt med ett skott nedskjutit hatten. Männen i båten blevo då misstänksamma och

rodde tillbaka. Norrby förstod nu, huru nära han och hans män varit att bli tillfångatagna, och anträdde strax återfärden. Vid Ettersundet kom det änyo till strid, denna gång på fullt allvar, och Norrby förlorade 600 man, innan han lyckades tränga sig igenom. Arvid Vestgöte harmades över att Norrby undkommit, men svenskarna, som blott förlorat 13 man, drogo sig tillbaka till Stegeborg och höllo sig lustiga med allehanda julfägnad, som de tyckte sig väl hava förtjänat genom den hurtiga julleken med fienden.

År 1543 var Svante Sture och slottet utsatt för stor fara från Dackes upprorsskara, som trängt upp ända in i Östergötland och sökte hemäktiga sig Stegeborg. Men herr Svante var på sin vakt. Bönderna, som lägrat sig i Mogata, anfölls av Sture och tillbakadrevos. Snart ryckte de dock åter fram till Södra Ladugården (nuvarande Stegeborgs herrgård) varifrån de tågade ned på isen och befäste sig på Kvarnholmen, och då Sture där angrep dem, var han nära att avskäras från slottet, men lyckades rädda sig och sin skara.

Konung Johan III.

Snart därefter ankom riddaren Johan Tureson Roos från Nyköping, och bönderna fördrevos eller dödades.

Stegeborg stannade sedan i Gustavs händer under hela hans regering. Här reste sig nu, uppförd av Gustav Vasa, den stolta byggnad, vars ruiner ännu finnas kvar. Byggnadssten fick man från de raserade kloster-

byggnaderna i Söderköping. Här residerade efter varandra flera av Gustavs vänner och fränder, bl. a. Svante Sture. Gustav själv besökte ofta slottet, och här var det, som konungens mest älskade gemål Margareta Lejonhuvad födde sin äldste son Johan år 1537. Som konung utvidgade och smyckade Johan III slottet, och det var han och efter honom hans son Johan av Östergötland, som uppförde det väldiga tornet.

* * *

Då efter konung Johans död 1592 striderna mellan konung Sigismund och hertig Karl bröto ut, blev den gamla borgen skådeplatsen för tilldragelser av genomgripande vikt.

Konung Sigismund.

Slottet beboddes under Sigismunds regering av hans syster prinsessan Anna och hennes hov. Här timade en dag i början av år 1595 en händelse, som blivit mycket omtalad under namn av »Onsdagsbröllopet».

Den sköna Sigröd Brahe, som var nära att efter Catarina Jagellonica bliva Sveriges drottning, ehuru hon sedan fick vika för Gunnilla Bjelke, hade blivit förlovad med herr Erik Bjelke, för vilken hon hyste föga böjelse, men hon hade måst böja sig under änkedrottningens vilja. Sigröds motvilja mot förbindelsen var så mycket större, som hon hemligt lovat sin tro åt Johan Gyllenstjerna. Men intet hjälpte; det beslöts, att bröllopet skulle firas ett

är senare. Nedtryckt av sorg, föll Sigrid i en allvarlig sjukdom. Sedan hon något hämtat sig, reste hon till prinsessan Anna på Stegeborg. Denna greps av medlidande med den olyckliga Sigrid och beslöt att göra ett hastigt slut på saken.

En lördag kom Gyllenstjerna till Stegeborg. Emellan honom, prinsessan, fröken Sigrid och hovmästaren uppgjordes nu, huru allt skulle tillgå.

Onsdagen därpå lät prinsessan tillkännagiva, att gudstjänst skulle hållas i slottskyrkan. Alla blevo mycket förvånade, ty Anna plägade sällan ens på söndagarna synas i kyrkan, än mindre på en vardag. Nu infann hon sig dock där, åtföljd av hela sitt hov och dessutom av Sigismunds sändebud Lindorm Bonde, alla i praktfulla kläder. När de voro församlade, framträdde denne, fattade Johan Gyllenstjernas hand och ledde honom fram till altaret. Sammalunda gjorde prinsessan med Sigrid, sätter en krans på hennes huvud, varefter prästen, till de närvarandes stora häpnad, sammanvigde henne och Johan Gyllenstjerna. Därefter gick bröllopsskaran in i högtids-salen, där ett ståtligt gästabud var anordnat. Ingen av brudgummens eller brudens närmaste anhöriga var närvarande eller ens anade detta giftermål.

Denna sak väckte ett oerhört uppseende. De mäktiga släkterna Brahe, Gyllenstjerna och Bjelke voro lika förbittrade. Man fordrade prästens bestraffning, ja, Bjel-

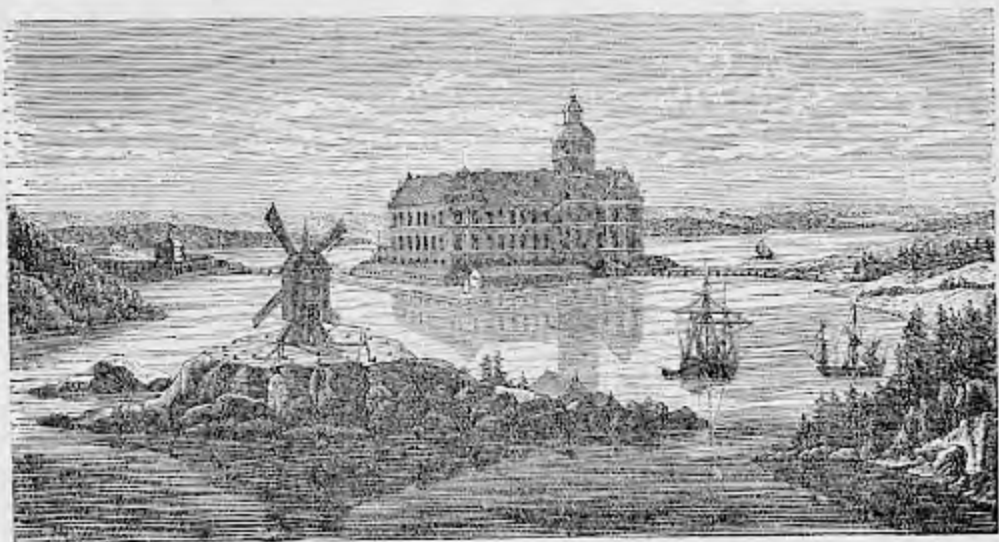

Prinsessan Anna.

karna begärde t. ö. m. Johan Gyllenstjernas liv. Prinsessan sökte förgäves försona de stridande; hon fick av sin barske farbror hertig Karl uppbära häftiga förebräelser för sitt obetänksamma uppförande. Slutligen drogs saken inför ständernas dom vid riksdagen i Söderköping i juli 1595 — tvisten mellan Bjelke och Gyllenstjerna uppgavs såsom en av anledningarna till riksdagens sammankallande, så riksviktig var den. Nu slöts förlikning på de villkoren, att Gyllenstjerna skulle såsom böter för brottet betala till Uppsala akademi 800 riksdaler och till Erik Bjelke såsom skadeersättning 2.000. Dessutom skulle Gyllenstjerna med sin unga fru under ett år leva på sina gods »för att ej besvära Bjelkesläkten med sin åsyn».

År 1598 i juli månad kom Sigismund för andra gången till Sverige, nu med full avsikt att kväsa sin farbroder hertig Karl och krossa allt motstånd. Från Kalmar sände han sina polska och svenska trupper landsvägen till Stegeborg, som hölls honom tillhanda av hans syster, och själv för han med flottan sjöledes dit. Men Sigismunds ständiga otur på sjöresor visade sig även nu. De okunniga sjömännen seglade mitt på ljusa dagen förbi inloppet till Slätbaken vid Barösund, och då strax därefter en svår storm uppstod, skingrades fartygen och drevo sedan halvt redlösa kring på havet; konungens eget skepp var nära att krossas mot klippön Jungfrun mellan Ölands norra udde och fastlandet. Emellertid drevs man ånyo in i östgötaskären, lyckades finna inloppet, och den 22 augusti ankom Sigismund med tre fartyg till Stegeborg, varest — för att nu använda Lindbloms ord — »hans systers mjuka armar mottogo den uttröttade». Småningom anlände den övriga delen av flottan dit, ehuru i mycket dåligt skick.

Hertig Karl å sin sida hade samlat en betydande härsmakt, mest bestående av bönder, och tog sitt huvudkvarter i Linköping. Nu inleddes en rad av underhandlingar, men då dessa ej ledde till något resultat, framflyttade Karl sin styrka till Mem vid Slätbakens innersta vik, blott en mil från Stegeborg. På båda

Stegeborgs slott,

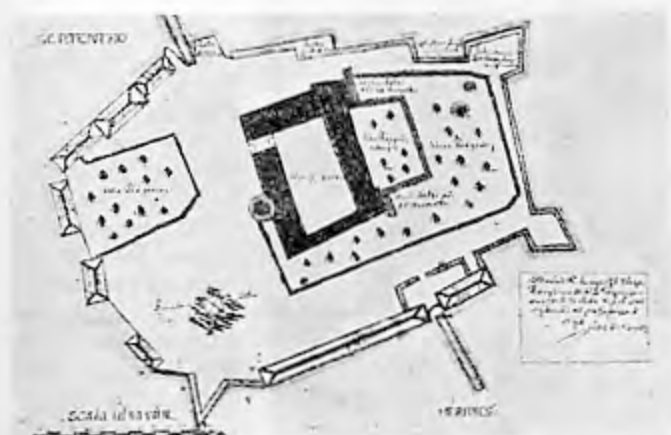
sidorna hade man från främmande makter kallat sändebud, vilka skulle medla mellan de stridande. Under fyra dagar reste nu dessa mellan borgen och lägret för att söka åstadkomma fred och vänskap. Men då Sigismund förhöll sig avvisande, ryckte hertigen fram mot Stegeborg, dit han ankom på morgonen den 8 sept. Han skrev ett brev till konungen, i vilket han fordrar svar inom två timmar, men nu tyckte Sigismund, att oförsyntheten gick för långt; budbäraren och två hornblåsare, som följde honom, kastades i fängelse.

Sigismund och hans fältherrar Fahrenbach och Wejer vidtogo nu kloka anstalter för att bereda hertigen ett varmt mottagande: Wejer sändes en omväg för att taga fienden i ryggen, under det att Fahrenbach med den övriga hären i god ordning väntade framför slottet.

Tidigt på morgonen, medan dimman ännu låg över nejden, framtågade Karl mot Stegeborg. Men då dimman om en stund sjönk, möttes hertigen av en fruktansvärd anblick. Reträtten var avstängd, ett par höjder kring vägen voro besatta av fienden, och därifrån började en livlig kanoneld. Sigismunds flotta bildade linje invid stranden, och dess kanoner började dundra, framför honom stodo Fahrenbachs trupper i slagordning. Hertigen var fullständigt instängd och syntes räddningslöst förlorad. Från hans folk ljödo jämmer-skrin och förtvivlade rop om förskoning. De svenska herrarna i Sigismunds följe, som ansågo en fullständig seger för konungen farlig för dem och riket, började då söka övertala denne att skänka nåd: det var ju Sigismunds undersåtar, som föllo på båda sidorna! Konungen blev rörd och befalld, att striden skulle upphöra. Polackerna blevo ursinniga. Fahrenbach red i firsprång fram till konungen med en fallen fiendes huvud på sin lans och bad enträget att få fullfölja striden. »Tror du», svarade Sigismund honom, »att du har övervunnit hela Sverige i det där huvudet.»

Båda härarna stodo nu orörliga mitt emot varandra. Hertigen, som i sin förtvivlan sade sig blott önska tillåtelse att med sin familj lämna landet, fick oförmodat det glädjande budskapet, att hans brorson gav honom

lov att avtåga. Han hade i striden förlorat 300 man. Han drog sig skyndsamt tillbaka och förlade sitt läger till kungsgården Skenäs vid Bråviken. Redan några dagar senare ryckte han över Vikbolandet åter mot Stegeborg, under det hans flotta inseglade i Slätbaken och snart besegrade Sigismunds. Konungen beslöt nu att avtåga till en säkrare plats och bröt upp mot Linköping. Med honom följde prinsessan Anna med hela sitt hov. Stegeborg intogs och plundrades, och mycken grymhet visades mot polackerna. Sedan följde slaget vid Stångebro, som kostade Sigismund hans krona.

Planritning av Stegeborgs slott från 1600-talet.

Det var sista gången, som det gamla fästet berördes av krigiska tilldragelser och fick lida krigets fasor. Dess militära betydelse försvann allt mera, och dess en gång så starka försvarsverk lingo förfalla.

Den Pfalziska ätten i Sverige, som sedan kom att intaga Sveriges tron, leder sitt ursprung från Johan Casimir av Zweibrücken, vilken år 1615 förmålades med Carl IX:s dotter Catarina. Det unga fursteparatet erhöll i förläning flera kungsgårdar, såsom Bråborg i Dagsberg, Skenäs i Ö. Husby, egendomar i Livland m. m. såsom Catarinas brudskatt.

Johan Casimir. Hertig av Stegeborg.

Adolfs gemål Fredrika Dorotea och även vår nuvarande drottning; den andra gift med Magnus de la Gardie och den tredje med lantgreven Fredrik av Hessen. Johan Casimir vistades mest ensam på Stegeborg, då hans gemål var anställd vid Kristinas hov; hon avled 1638. Samtliga barneningo sin uppfostran vid hovet — döttrarna såsom studiekamrater åt drottning Kristina.

Helst uppehöll det sig på Stegeborg, som Johan Casimir jämte Björkekinds, Hammarkinds och en del av Östkindes härad år 1622 erhållit såsom ärligt hertigdöme. I deras äktenskap föddes två söner: Carl Gustav, som blev konung, Adolf Johan samt tre döttrar: den första gift med markgreven av Baden-Durlach Fredrik VI — från henne härstammar Gustaf IV

Johan Casimir var en kunskapsrik och dugande man, som av Gustaf Adolf ofta användes i offentliga värv, och en god människa; hans äktenskap var mycket lyckligt. På hans tid rådde på Stegeborg den strängaste ordning och en i detalj genomförd etikett. Sägner omtalar, huru det till 60 personer uppgående hovfolket intog sin måltid gemensamt vid 8 bord, uppdelade efter noga bestämd, ibland litet underlig rangskala. Så

t. ex. berättas, att prästen när han var inbjuden till måltid, fick äta vid första bordet, hans hustru vid det andra, men hans döttrar först vid det fjärde. Johan Casimir dog 1652. Carl Gustav, som var designerad till Kristinas efterträdare, avstod hertigdömet Stegeborg till sin broder Adolf Johan.

Adolf Johan, som av Kristina använts i rikets tjänst och som under Carl Gustav i det polska kriget förvärvat ett gott anseende för mod och skicklighet, kunde på grund av sin underliga karaktär dock aldrig nå en mera ledande ställning. Han var envis, härsklysten, högmödlig och kom i ständiga tvister med konungen och befälet. Förbittrad återvände han då hem. Vid Karls död 1660 utsågs han i dennes testamente till en av Karl XI:s förmyndare, men testamentet ogilla-

Drottning Kristina som barn.

Pfalzgrevinnan Katarina.

des, och Adolf Johan uteslöts; då han vid riksdagen 1664 med öppet våld ville tillträda sin plats, avvisades han och tvangs vid hot av fängelse att lämna säkerborgen för att han ej vidare skulle ställa till några oordningar.

Och så återvände Johan Adolf till Stegeborg. Här satt han nu och förbittrade sitt hjärta i dyster ensamhet, för högfärdig att umgås med ortens herrskaper, med vilka han för övrigt mestadels låg i processer och annat gräl. Sedan reduktionen börjat och man tog sig orådet före att indraga en eller annan del av hans vidsträckta domäner, var han

mest sysselsatt med att författa inlagor till reduktionskollegiet och till konungen i ordalag, som ofta i hätskhet och grovhet lämnade intet övrigt att önska.

Men så obändig denne furste för övrigt var, så hyste han dock en ogemen och för honom själv hälsosam respekt för sin senare gemål Elsa Elisabeth Brahe, »ett stråvt och beskt, men mycket gudfruktigt fruntimmer». Ibland räckte dock ej hennes makt till att motväga hertigens slöseri. För att reda sig med de minskade inkomsterna tog hon då sin tillflykt till den mest småaktiga hushållning. Den fåfänge fursten höll en numera tämligen överflödigt besättning på slottet, som bevakades med samma stränghet, som hade man levat i brinnande krig; han höll sig med en talrik betjäning,

men tjänarna voro illa klädda, erhöilo nästan ingen lön, emedan hertigen sällan hade några penningar, och en högst underbaltig kost, emedan furstinnan ansåg en rikligare bespisning skadlig för hälsan. Tjänarna rynde därför hoptals, t. ex. medlemmarna av hertigens kapell, och stämde ibland fursten inför rätta för att få ut sitt.

Det var som sagt ej blott snålhet, som förorsakade det knappa kosthållet på slottet, utan ock verklig övertygelse hos furstinnan. Och därför gav hon sina båda döttrar huvudsakligen havresoppa, vattgröt och brödvatten — kött blott på stora högtidsdagar. »Så», predikade hon, »uppfostrades i forna tider alla adeliga jungfrur i förnäna hus, och därför blevo de smärta och smala om livet som vidjor.» Furstinnans diet-system hade en högst olika inverkan på de båda prinsessorna. Den äldre, Catarina, blev ej blott smärt, utan så knotig och mager, att hon liknade ett benrangel. Den yngre, Maria, åter blev fet och pussig och bragte därigenom sin mor nära förtvivlan. »Bevara mig, Maria», ropade hon gång på gång, »vad du blir trind och knubbig, rödbrusig och frodig som en bondlolla. Har man någonsin sett ett sådant furstebarn? Jag tror, du blir fet bara av luften. Jag måste ännu mera dra in på dina portioner. Drink för all del flitigt Ragnhildsvatten och motionera dig duktigt i trädgården.»

De stackars »prinsessorna på Stegeborg», som de kallades, hade det alltså ej för roligt. De höllos inspärrade, churu den ena vid den tid vi här skildra var 22, den andra 20 år. Men ibland stulo de sig ut genom slottets gångport och styrde sina steg över den långa bron, som då förband slottet med den norra stranden, vandra vägen uppför backen och kommo snart till en liten rödmålad stuga, ej otroligt densamma, som ännu finns kvar vid vägen och som är ett par hundra år gammal. Här bodde hertigens kapellmästare Hertell; hans hustru hade varit prinsessornas zamma och älskade dem ömt. Och nu plågade, enligt sägnen, den gamla smeka och kyssa de unga och, vilket för dem var det viktigaste, stilla deras hunger med vad hon hade till hands, såsom kärnfärskt smör, ny-

vårpta ägg, spicken skinka och, om det ville sig väl, gäshalva och ostkaka. Så fingo då prinsessorna en gång äta sig mätta.

Otaliga äro de bland folket spridda berättelserna om den underliga hertigen och hans underliga hov. Jag berättar en.

En dag fick Stegeborg ett förnämt besök. Det var fältmarskalken Christer Horn och hans bror, dragonofficieren Claes Horn med ett talrikt följe. Det var ingen lätt sak att komma över bron, ty plankorna voro ruffna, och hela bron var nära att störta ned på grund av bristande skötsel. Nåväl, man kom dock lyckligt fram till den korta, men något branta backe, som bildade upptarten till den bergiga ön. Vagnen stannade utanför den stängda stora porten, — och i detsamma slogs gångporten igen med ett dån. Bestört skrek fältmarskalken: »Vad betyder detta? Vill hertigen stänga oss ute?» Och han och hans följeslagare togo stenar och började hamra på porten med all makt. Intet svar. Slutligen visade sig en vaktpost på altanen ovanför porten. »Vi vilja komma in!» ropade de främmande. »Namnen först!» var svaret. Man nämnde dem och erhöll till svar: »Jag skall anmäla den underdåniga ansökningen om tillträde på borgen hos kommandanten, som sedan talar vid ståthållaren och denne vid Hans högfurstliga Nåde, vars höggunstliga resolution på samma vägar skall det nådiga herrskapet tillkännagivas.» Det var ingen annan utväg än att vänta. Men nu rasslar och skramlar det där innanför i lås, bommar och reglar, och porten slås gnällande upp. De resande mottagas på borggården av vakten, uppställd i parad. Hovrådet von Gersdorf, på en gång hertigens sekreterare, ceremonimästare och historiograf, hälsar gästerna välkomna, under många ursäkter för dröjsmålet. Rätta orsaken, som var att ge besättningen tillfälle att ikläda sig sina något luggsliitna livréer och uniformer, förtogs dock.

Mottagandet var från det höga herrskapets sida kallt och förnämt; furstinnan beräknade i huvudet, vad besöket skulle kosta, ty att hertigen nu skulle slå på

stort, var klart. Efter en lång väntan förkunnade hovmästaren, att taffeln var serverad. Man placerades noga efter rang. Borden dignade av rätter, men maten var föga smaklig, ty ehuru furstinnan hade visthus och källare fullproppade, tog hon gärna först av det gamla i stället för det färska; hon hade märkt, att utspisningen på detta sätt blev drygare. Man drack ett ypperligt Rhenvin från hertigens eget vinberg i Tyskland, men prinsessorna fingo blott ett glas Ragnhildsvatten till sin ytterst knappt tillmätta måltid.

Hertigen hade befallt taffelmusik. Den arma Hertell, vars alla skolade musikanter hade rymt, blev förtvivlad. Han hade visserligen hos sig några bondpojkar från Vikbolandet, klockarännen, som han skulle lära en smula sång och spel, men med dessa kunde han ju ej uppträda. Han bad att slippa, men förgäves. Kapellmästaren och hans bondpojkar, klädda i vadmalströjor, gula skinnbyxor och becksömskor, tågade upp på musikläktaren. Först spelade man »Marschen vid Lützen». Det uppstod ett horribelt missljud, men man krånglade sig dock fram. Men hertigen hade begärt sitt favoritstycke: »Slaget vid Warschau», som påminde om hans vapenbragder under kriget. Man började. Men snart blev det den gruvligaste oreda; pukan gick sin väg, flöjterna och oboen sin, och allt drunknade i ett kaos av hemskt o ljud. Slutligen blev kapellmästaren ursinnig. Han slår taktpinnen i skallen på pukisten, som ej var sen att återgälda artigheten. Det blir slagsmål av. Hertigen ropar på vakten, låter föra den arme Hertell ned i fängtornet och befäller, att bondpojckarna skola med jaktpiskor drivas bort från slottet.

Efter taffeln samtalade man om minnen från polska kriget. Hertigen påstod, att segern vid Warschau helt och hållet var hans förtjänst. Horn opponerade sig ivrigt, men då hertigen upprepade sitt påstående, blev han upprörd, lade handen på värjästet, utbristande: »Så länge jag lever, skall ingen få stjåla det minsta blad ur den store Carl Gustavs lagerkrans». Hertigen rusar upp och drar sin värja, Horn likaså,

och det var med yttersta möda de kringstående lyckades avvärja en duell.

Pfalzgreve Karl Gustaf 1649.
Sedan Karl X Gustaf.

Horn reste i vredesmod sin väg, och von Gersdorf yttrade nedslagen till hertigen: »Nu har Ers nåd skaffat sig en ovän till!»

* * *

Konung Carl XI, som väl kände, vilken förvänd uppfostringsmetod rådde på Stegeborg, hade flera gånger i brev uppmanat sin farbror att lämna prinsessorna större frihet och bättre vård. Då hans uppmaningar ej ledde till något resultat, erbjöd konungen sig att

faga de unga till hovet i Stockholm, men förgäves. Behandlingssättet mot prinsessorna blev allt värre; på två hela år hade de ej fått komma utanför slottets murar. Lika illa behandlades två kusiner till dem, döttrar till lantgreven av Hessen och Adolf Johans yngsta syster — den ena av dem var den beryktade prinsessan Juliana, som en gång sades vara utsedd till konungens gemål, — samt hertigens båda söner, vilka senare hanterades med hugg och slag. I sin nöd skickade barnen i hemlighet ett brev till konungen och anropade hans barmhärtighet och bådö om hjälp och befrielse. Karl XI befann sig i en ganska svår belägenhet. Han ville nog befria de unga olyckliga släktingarna, men å andra sidan att mot föräldrarnas vilja

och med våld taga från dem deras barn; att göra detta mot sin egen farbror, att tillstålla ett för hela konungahuset så obehagligt och nesligt uppträde, därtill kunde han ej förnä sig. Emellertid lyckades de unga fly från Stegeborg till Stockholm, där konungen tog dem om hand.

Folksäggen, som ju ej alltid följer det historiska förloppet, har sin egen framställning av Catarinas och Marias flykt — med de andras sysselsätter den sig ej.

På Stegeborg uppehöll sig en tid den sköna Aurora Königsmark och livländaren Patkull, som var hemligt förlovad med henne. De hade överenskommit att tillsammans fly från slottet. Men detta hade sina stora svårigheter, då flickorna om aftonen städse låstes in i de översta tornrummen. Lyckligtvis fanns dock en hissapparat, genom vilken en stor lär kunde hissas upp, då några tyngre föremål skulle föras upp till tornrummen. En från tornet i ruinen ännu i dag utskjutande bjälke säges ha uppburit den trissa, som användes vid upphissningen. I denna lär skulle nu Aurora nedfäras en natt, då hertigen och hertiginnan voro bortresta.

Men samtidigt uppgjordes en plan till prinsessornas flykt. Adolf Johans sekreterare von Gersdorf, som lyckats vinna prinsessan Marias hjärta, hade föreslagit prinsessorna att fly på samma sätt och samma tid, som Patkull uttänkt. Naturligtvis hade båda parterna iakttagit den största hemlighetsfullhet mot varandra. Och härav kom det, att när Patkull trodde sig hissa ned sin älskade och hennes kammartärna, så fick han i

Adolf Johan.

stället mottaga prinsessorna. Misstaget upptäcktes dock ej genast i kolmörkret. De fördes i en båt, som skyndsamt rodde i väg. Patkul, som nu upptäckte den olyckliga förväxlingen, vågade ej återvända till Stegeborg utan förde prinsessorna till Thorönsborg, då ägt av en ung officer Nils Gyllenstjerna. Denne och en hans frände Kristoffer Gyllenstjerna, som för tillfället vistades på slottet, avreste följande dag med prinsessorna till Stockholm, där de vänligt mottogs av konungen.

Blott ett par ord om prinsessornas senare levnadsöden. Maria blev verkligen gift med von Gersdorf, men skildes snart från honom, varefter hon blev canonsissa i ett lutherskt jungfrustift i Österrike; hon övergick sedan till den katolska läran. Prinsessan Catarina förmäldes med nyss omtalade Kristoffer Gyllenstjerna, vilken redan för flera år sedan anhållit om hennes hand, men erhållit ett bleklagt nej av den högmådtige hertigen. Efter dennes död förnyade han sitt frieri, fick ja, och bröllopsdagen var utsatt att hållas på Bråborg. Men bruden ångrade sig och reste bort från både bröllop och brudgum. Denne gav sig dock ej, utan kom tillbaka och äntligen, 19 år efter det första frieriet, blev det äktenskap av. En dotter till dem blev, uppgives det, gift med en Bonde till Eriksberg.

Adolf Johan var nära 60 år, när han träffades av dessa tunga husliga sorger. Ett halvt år efter barnens flykt dog hans gemål, den enda person, med vilken han kunnat förliskas. Nu satt han ensam på sitt Stegeborg, utan maka, utan barn, utan en enda vän — med brist och fattigdom i det ödsliga huset och bitterhet och förtvivlan i hjärtat. Han förmådde ej längre bära dessa bördor utan lades på sjukbädden. Döttarna skyndade dit och vårdade honom under hans sista stunder och mottogo hans sista suck. Han dog den 14 oktober 1689.

Om den en gång så lysande borgens senare öden är ej mycket att säga. Strax efter hertig Adolfs Jöhans död reducerades slottet och det därtill hörande godset

Södra Kungsladugården. Slottet förföll hastigt både invändigt och utvändigt. På konung Fredriks tid, då huvudbyggnaden ännu var någorlunda bibehållen, beslöts vid riksdagen 1733 slottets rasering för att lämna byggnadsmaterial till slottsbyggnaden i Stockholm och till ett kronomagasin i Norrköping. Sedan har förfallet fortgått. Dock finnas ännu kvar murar delvis av 6 m. höjd och det väldiga, på västra sidan av ruinen lig-

Målat fönsterglas från Stegeborgs slott.

Målat fönsterglas från Stegeborgs slott.

gande 14 till 17 m. höga tornet. Konung Oscar II, som år 1901 besökte Stegeborg, lät vidtaga några oundgängliga åtgärder för att hindra ruinens sammanstörtande, och i dessa dagar har begärts anslag i samma syfte.

Stegeborgs egendom innehades från 1734 till 1863 av ätten von Schwerin. Kammarherre D. von Schwerin lät uppföra den nuvarande storartade mangårdsbyggnaden år 1806. På en sten vid uppgången till herrgården läsas följande ord: »Stegeborg, härjat av tiden, räddat av omtanken». Godset har i senare tid haft flera ägare. År 1917 inköptes det av kapten Hakon Wijk, vars änka nu äger och bebor detsamma.

Exteriör av nuvarande post- och telegrafhuset.

POSTMÄSTARE I SÖDERKÖPING FRÅN ÄLDRE TID TILL VÅRA DAGAR.

Postkontoret i Söderköping har gamla anor, det inrättades nämligen omkring 1645, således bland de första sådana, efter det svenska postverket 1636 första gången organiserats.

Varest postkontoret under första tiderna varit beläget, är icke med visshet känt. I en skrivelse 1727 till överpostdirektören säger sig dåvarande postmästaren Tollengren hava för sig och postkontoret hyrt lägenhet i »probstinnan Collins gård strax ved torget utmed stora gatan» (förmodligen nuvarande Storgatan). Och i allmänhet har det väl varit så, att, då postmästarna skulle hålla lokal till posten, postkontoret bestått av ett rum — eller snarare »del i rum» i postmästarens bostad, något som med den ringa posttrafik, som då fanns, utan

olägenhet lät sig göra. — Ännu så pass sent som 1863 gick posten mellan Söderköping och Norrköping endast tre gånger i veckan.

Omkring 1850 har postkontoret varit inrymt i den lokal, varest Blombergs blomsteraffär nu finnes (Hagakv. 54) och flyttades därifrån till nuvarande bokhandels lokal (Hagakv. 53, vilken gård ägts och bebotts av postmästaren Ph. W. Cederborg). 1883 flyttades postkontoret till Bergskv. 20, där numera Söderköpings-Postens redaktionslokaler äro, där även dåvarande postmästare J. E. Möllerberg bodde. — Som ett kuriosum kan nämnas, att den gran, som nu så ståtlig reser sig in på gården åt Kanalgatan till, lär ha planterats av en dotter till M. — År 1895 bröto både postkontoret och postmästare M. upp därifrån och flyttade till dr. Kastenssens dåvarande fastighet (Bergskv. 24), där postkontoret hade sin lokal vid sidan om apotekets nuvarande lokaler.

Sedan Telegrafverket 1920 inköpt disponent Swahns fastighet (Bergskv. 19), inreddes större delen av nedra botten till postkontorslokal, och kommer postkontoret med sannolikhet att där förbliva avsevärd tid framåt.

Under postkontorets 280-åriga tillvaro hava hittills tjänstgjort 20 st. postmästare.

I början och ända in på 1800-talet var oftast postmästaretjänsten förenad med annan sådan, såsom borgmästare-, rådmans- eller tulltjänst, något som väl berott därpå, att vardera sysslan för sig ensam ej tagit innehavarens tid helt i anspråk och mycket mindre betett denne anständig bärgning på tiden, då en borgmästare i Söderköping hade 33 Riksdaler 16 skilling om året och en postmästare ännu uslare.

Den först kände postmästaren i Söderköping är *Erasmus Rizer*, som 1675 tillträdde tjänsten, tillika sedan 1661 borgmästare. Han var son till lagmannen Hans Thorsson och Margareta Jonsdotter. Han dog i Söderköping 1687, efterlämnande maka och sex barn, varav äldsta dottern Elisabeth var gift 1:o med H. Distman postmästare samt 2:o med kyrkoher-

den i Täby Nikolaus Södersten, samt yngsta dottern Elsa med Magnus Claesson, borgare i Söderköping.

Som postmästare nummer två möter oss — en kvinna i det att förenämnde Rizanders änka E l s a R. innehade tjänsten 1687—1691. Hon dog 1693.

Hon efterträddes 1691 av H i n d r i c h D i s t m a n, rådmän, som innehade tjänsten till 1694. Han var gift 1:o med Kerstin Svendsdotter och 2:o med förutnämnda Elisabeth Rizander. Han dog 1709 och efterlämnade 4 barn.

Efter honom kom A n d e r s A r v i d s o n B r u n s v i k (1694—1711), tullnär. Han var gift med Anna Christierni, dotter av kyrkoherden i Söderköping Christiernus Christophori och Elisabeth Drysenia. Han efterlämnade 4 barn.

Nästa innehavare är J o h a n N o r d m a n. Hans föräldrar voro postmästaren i Linköping J. N. och C. Thöle. Han var borgmästare i Söderköping 1704 och gift med Greta Hultman, dotter till handlanden och rådmannen H. Hultman i Norrköping. Han dog 1722. År 1712—19 tjänstgjorde S v e n S u n o B r a u n e r. Han efterträddes av C a r l S a h l f e l d t (eller Sahlstedt) tillika tullnär, vilken innehade tjänsten till 1721 och dog 1725. Gift med Maria Camitz, dotter till borgmästaren i Kristinehamn Göran C. och Clara Ekeboin.

Hans efterträdare var J a c o b C o l l i n (1721—25). Han var son till till kyrkoherden i Söderköping Constans Collin och Anna Sibelia samt gift m. Christina Dorothea Lindman. 1725 befordrades han till postmästare i Västerås.

Efter Collin innehade J o h a n T o l l e n g r e n postmästare-tjänsten 1725—45. Han var tillika rådmän. Gift med Anna Christina Hermansdotter.

Som en tidsbild, så god som någon, på det bedröfliga tillstånd landet i sin helhet och enkannerligen tjänstemännen befunno sig uti under tiden ärmast efter det stora nordiska kriget, kan här lämpligen anföras några utdrag ur en arkivforskarens anteckningar om postmästarnes Collins och Tollengrens historia, vilken till större delen just inföll under de svåraste åren.

Sedan postmästaretjänsten i Söderköping — skriver nämnde forskare — blivit ledig efter Sahlfeldt(-stedt) anmälde sig 1721 Collin som sökande och anför »att hans fader prosten och kyrkoherden i Söderköping, Mag. Constans Collin, blev i pesten borttryckt, och min k. moder med många små barn blev lämnad i det bedröfveliga änkeståndet», och »nödgades jag såsom den äldste af mina bröder öfvergifva gymnasium och mina väl påbegynta studier och söka mitt bröd på annat sätt, tänkande militien (militärtjänsten) därtill kunna mig hjälpa. Men nöt därvid ingen bättre lycka än sedan jag mest uppå min fattiga moders kostnad alltsedan 1714 bevistat åtskilliga compagnier, först i Roslagen både till lands och vatten, och sedan tvänne ännu svårare år uti Norrget blef förefskedad och ställd utan ringaste beställning, mig till en hjärtans sorg i mine unga år.» Men befodran till tjänsten var ej lysande, ty lönen utgjorde då 30 daler silvermynt om året jämte 3 å 4 daler till expenser, som skulle räcka till hyra, ved, talgljus, bläck, gåspännor, papper, bindgarn och lack. Till råga på eländet tvingades Collin genom en 1723 utkommande förordning om förbud att ineha mer än en tjänst, att avsäga sig rådmanstjänsten.

Emellertid ljusnade det onsider för C., då han 1725 utnämndes till den både förnämligare och bättre avlönade befattningen som postinspektör i Västerås, sedan han dessförinnan gjort en resa till Stockholm, »besynnerligast», skriver han den 24 oktober 1724, »för den orsakens skull, att jag uti Hans höggrefl. excellences gref Horns hof har Engagerat mig med en flicka, och Hans excellence själf såväl som fru grevinnan vilja, att samma i Herrans namn påbegynta verk skall nu med det skyndsammaste vinna sin fullbordan». Lyckan blev dock ej långvarig. Jakob Collin dog nämligen redan den 4 maj 1726 i Västerås, efterlämnande sin unga änka, men inga barn.

Johan Tollengren hade en ännu dystrare historia. Efter att i 7 år varit anställd vid det då svenska post-

kontoret i Narva, blev han 1704 efter stadens erövring av ryssarna, med sin hustru Anna Christina Hermansdotter, och barn förd i rysk fångenskap och förblev där 18 hårda år. Då han äntligen, genom goda vänners hjälp, blev befriad och efter många strapatser ankom till Stockholm inlämnade han i kanslikollegiet en skrivelse, däruti han »understår sig att i underdån-ödmjukhet blifva med ett stycke bröd till mitt och de minas underhåll huggad». Och »som nu den härtills i Söderköping varande postmästaren berättas till samma beställning i Västerås stad nyligen vara transporterad», så beder han få den lediga tjänsten, »att jag dymedelst ehuru ringa lön ock därvid vara må, kunde hafva någon tillgång till nödtorftigt uppehälle för mig arme man, som under de förlutna bedröfveliga krigstider kommit att icke allenast gå min lilla egendom i Narva kvitt, utan ock ett så svårt och långvarigt fångenskap undergå och mig nu här (d. v. s. i Stockholm) med hustru och barn uppehålla måste.»

Tjänsten tillträdde han i 1725, men kom snart underfund med hur omöjligt det var att leva på postmästarelönen. Redan i april samma år skriver han till Överpostdirektör Bunge och beder denne »gunstigast sig föredraga låta mine här vid K. postkontoret i Söderköping förefallande besvärigheter, som mig alltför svåra äre, i det att jag af den lilla lönen, som är allenast 30 daler smt, måste, sedan 10:de-penningen förutom allehanda andra till kronan följande utskylder afdragne äre, också hyra mig postkontor, som jag intet kan få eller får under 16 dsmt om året, till att förtiga de expenser som, härvid bestås, som allenast är 4 dsmt om året, (men) väl 8 dsmt därtill uppgår, jag sedan med hustru och barn mig omöjligen härvid kan nära eller leva.» Han beder därför om tillökning på lönen, åtminstone »så mycket som till hushyra kunde betarivas». Den 29 nov. kom svaret »att ehuru väl jag finner nog swårt vara för honom att lefva utaf den bestädda lönen; Så har jag dock ingen utväg till Statens förändrande mellan riksdagarne». Men vid riksdagarna

blev åtminstone ej postmästaren i Söderköping ihågkommen.

År 1727 kom han ut för en annan fatalitet. Tollengren hade för sig och postkontoret hyrt lägenhet i prostinnan Collins gård för 40 dalers årlig hyra. Emellertid har prostinnan efter sonens (postmästare Collins) död, önskat sälja gården och därför låtit »genom 2:ne gode män utsäja» postmästaren att, »nu strax taga mig ut, ved hvilken tid på året alla hus äro förhyrda, så att jag efter allt utseende måste stadna på gatan med postkontoret». Och han undrar om ej gården vore »för sal. postinspektoren Jacob Collins balans graverad och uti stadens protokoll in-tecknad», i vilket fall han beder, att »en Raad kunde (till landshödingen) säga, att jag emot hyra finge till rätten fardag njuta mitt kontrakt för postverkets skull och dess bekvämlighet emot annorstädes (och) om icke jag, så länge han står kronan till säkerhet, emot hyra kan få nyttja honom så väl som en annan, eller ock få, om så vore, deponera den köpeskilling, som prostinnan accorderat med den andra hon sålt till (.) 400 d.kpmt för kontorets bekvämlighets skull strax ved torget och utmed stora gatan.»

Fyrahundra daler kopparmynt kunde ju ej hopsparas på postmästarelönen, men han söker och får på överpostdir. rekommendation en rådmans tjänst i Söderköping.

Så får Tollengren 1739 ett nytt bekymmer, då Kamrer Helsing låter honom »icke utan missnöje förnimma», att han stod balanserad för en del anmärkningsmedel för åren 1732, 1733 och 1734 uppgående till 34 daler 9 öre smt. I ingiven förklaring upprepar han sina lidanden under fångenskapen och ber Överpostdir. »dena min stora fattigdom behjärta och mig nådigast förskona för dessa 34 Dr 9 öre smts utexekverande, emellan jag i annan händelse måste taga till tiggarestafven. Gud är och skall vara mitt vittne, att jag bem:te 34 Dr 9 öre smt observationsmedel aldrig uppburit, långt mindre haft någon nytta utaf dem, utan har det allenast varit förseelser, bestående däruti att jag i hastighet ej

uppfört lodetal på kartorna med mera.» Det vill sålunda synas, som om det ej alls varit fråga om bristande redovisning av uppburna medel utan endast skenbarheter, en på den tiden ingalunda sällsynt företeelse vid »observationer».

Tollengren slapp emellertid ej undan; postkamreraren hade genom memorial »högeligen anhållit», att beloppet skulle utkrävas, »emedan en kronones uppbörds-mans torftiga tillstånd intet kan befria honom från redogörande af den omhänderhafde uppbörden».

Till orsaken till det torftiga tillståndet togs ingen hänsyn och ej heller undanröjdes samma orsak. Det anmärkta beloppet uppgick, som synes, till mer än ett års lön. Efter fjorton års nöd och beklaganden kommer äntligen åtminstone någon liten löneförbättring: 50 Dalers lön och 5 Daler till expenser för år.

Efter fruktlösa försök att få överlåta tjänsten till sin son Carl skriver han den 2 nov. 1745, »emedan jag till en hög ålder kommen är och begynner temmeligen trättna vid denna postmästaresysslan i Söderköping; alltså är min ödmjuka bön och begäran, det täckes (Tit.) vara så nådig och efterlåta mig att få transportera denna min härtills förvaltade postmästaretjänst på min släkting vid namn Johan Magnus Wictius, som härtills varit vid postkonter och vid sysslan van.»

Johan Magnus Wictius fick tjänsten och innehade den från 1746 till sin död 1776. Han var dessutom rådman.

Den nye postmästarens far var kusin med Tollengren, hans mor var prästdotter i Svartorp. Han gifte sig 1747 med Helena Christina Walbom och hade hon förut varit gift med Peter von Brobergson, handlande i Söderköping. Wictius ville gärna fortsätta handeln, men ett par av stadens borgare ha satt sig däremot, i förhoppning om att bliva av med en så framgångsrik konkurrent, som von Brobergsons änka synes varit. Han skriver härom till och utbeder sig Överpostdirektörens hjälp och säger däri att »förutan personens skicklighet och behaglighet, har jag med detta äktenkap endast haft mitt anseende uppå min utkomst med mitt

knappa lön i dessa dyre tider, som på långt när icke kan förslå till mitt uppehälle».

Överpostdirektören har den 12 april 1748 till landshövdingen sänt sin »föreskrift» till förmån för Wielius, som väl därför kan antagas hava fått fortsätta den handelsverksamhet som hans »antecessor matrimonii», d. v. s. företrädare i äktenskapet, och därefter änkan idkat.

Den därpå följande postmästaren Erik Johan Westberg innehade tjänsten emellan åren 1777—1794.

Därefter blev Sven Cederborg, som var postmästare i Filipstad, befordrad till Söderköping år 1795 och stannade till 1818. Han var född i Hälsingborg och gifte sig därstädes 1781 med Catharina Elisabeth Lundström. Av deras 4 barn dogo 3 i späda ålder. Den ende sonen, Sven Mathias Cederborg, efterträdde honom. Han föddes i Filipstad 1785, blev student i Uppsala 1803, men fortsatte studierna i Lund, där han tog hovrättsexamen 1805 och blev samma år auskultant i Göta Hovrätt och e. o. kanslist i Nedre Justitierevisionen samt därefter e. o. postexpeditör och var från 1807 t. f. postmästare i Söderköping. Borgmästare blev han 1809, och då fadern 1818 erhöll avsked fick Sven Cederborg fullmakt å postmästaretjänsten, som han innehade till 1849.

Han var gift med Gustava Charlotta Duva, född 1791 i Irsta socken. De hade 5 söner och blev en av dem postmästare i Söderköping nämligen Philip Wilhelm (se nedan).

År 1850 blev Nils Linnelius postmästare i Söderköping efter att ha varit polismästare i Stockholm, där hans far var guldsmeden och rådmannen Nils Linnelius. Efter studentexamen i Uppsala 1816 tog han hovrättsexamen 1820 och blev polismästare 1838. Nils Linnelius d. y. gifte sig 1831 i Stockholm med Charlotta Wilhelmina Askergren. Av deras 3 barn blev sonen Nils Abraham bergsingenjör i Stockholm. Linnelius dog 1855.

Göran Krok erhöll 1856 postkontoret. Krok var född 1790. Major vid Sjöartilleriet 1833. R. S. O.

Gift med Edla Wilhelmina Lindblad, dotter till handlanden Johan Lindblad i Eksjö och hans maka Agneta Elisabeth Wiberg.

På grund av ålder och sjuklighet skötte han icke tjänsten under de sista 15 åren utan var sedermera efterträdaren t. f.

Med K:s utnämning till postmästare här kan — inom parentes sagt — även för Söderköping exemplifieras den vid denna tid ganska allmänt utbredda kytymen att pensionerade militärer begåvades med ett postkontor.

Philip Wilhelm Cederborg.

Hans efterträdare blev 1866 Philip Wilhelm Cederborg, vilken såsom ovan nämnts redan cirka 15 år förestått postkontoret. Han var född 1847 och son till postmästaren Sven Cederborg. Gift 1878 med Anna Charlotta Wassberg, f. 1838 i Skönberga och död 1896 i Ringarum.

Efter studentexamen i Upsala 1835 avlade han hovrätts- och kameralexamen 1839, blev s. å. auskultant i Göta Hovrätt; t. f. borgmästare i Söderköping 1849 och tullkammarföreståndare

här 1850. En dugande och omtyckt man. Tog avsked ur tjänsten 1883. Död härstädes 1892.

Posttrafiken hade nu så utvecklats, att postmästaressysslan helt krävde sin man, och C. kan sägas hava varit den siste postmästaren här med mera än ett »järn i elden». Lönen hade därjämte förbättrats, så att den gav innehavaren en anständigare näring än vad vi funno åt de första.

År 1884 utnämndes Johan Edvard Möllerberg till postmästare. Född i Malmö 1835, utgången ur postsläkt, ägnade M. och en broder (som sedermera steg till postmästare i Mjölby) sig ock tidigt åt posttjänsten. Redan vid 26 år blev han postmästare i Ås och 1877 i Hallsberg. R. W. O. 1898. Avgick med pension år 1901. Rastlös och idog till sin natur, hängav han sig efter avskedstagandet icke helt åt vila utan skötte en följd av år privat verksamhet. Död 1 augusti 1908. Han var gift med Caroline Svensson, som ännu lever och bor i Söderköping.

Johan Edvard Möllerberg.

Av deras tio barn hava de flesta med framgång ägnat sig åt posttjänsten. Så är äldste sonen Hjalmar nu postmästare i Karlstad, en annan son Harald postmästare i Linköping samt en dotter Ada förste postexpeditör dårsammastädes.

Och en tredje son, Herbert, tjänstgjorde många år som postexpeditör i Söderköping och blev sedermera förflyttad till Nyköpings postkontor. Han avled som bekant 1922. Även fröken Ebba Möllerberg, numera kassörska å Östergötlands enskilda bank härstädes, har under många år tjänstgjort som extra posttjänsteman vid härvarande postkontor. Dessutom har ett par andra av gamle postmästare Möllerbergs barn lägre eller kortare tid haft tjänstgöring vid postkontoret i Söderköping. Möllerbergarna ha gjort sig kända såsom synnerligt samvetsgranna och dugliga tjänstemän.

Johan Manfred Waldemar
Schönbeck.

Efter M. blev Johan Manfred Waldemar Schönbeck postmästare här. Han var född 1844. Föräldrarna voro postmästaren i Kalmar Johan Abraham Schönbeck o. Maria Eva Ahlgren. Student i Lund 1863. Postmästare i Lilla Edet 1887. Gift med Sigrid Maria Christina Bildt.

Redan vid tillträddandet av Söderköpings postkontor av sjukdom nedbruten, tjänstgjorde han här endast omkring ett halvår, då han avled på nyårsdagen 1902.

Nästa postmästare är Carl Anders Alfred Ljungberg, född 1852 i Västervik, där fadern var sjökapten. Efter att hava innehaft postmästaretjänsten i Ockelbo, tjänstgjorde han här tills år 1909, då han vann befordran till postmästare i Mariestad, där han nu pensionerad ännu bor.

Gift 1:o 1898 med Marie Louise Palme och 2:o 1906 med Hilma Paulina Ström.

Carl Anders Alfred Ljungberg.

Slutligen blev 1909 efter Ljungberg postmästare här Victor Mauritz Holm. Född i Karlskrona 1857. Gift 1:o 1888 med Anna Charlotta Laurin och 2:o med Maria Carolina Westerberg.

Efter 9 års tjänstgöring härstädes befordrades han till postmästare i Oskarshamn år 1915, då undertecknad i december s. å. tillträdde tjänsten.

Victor Mauritz Holm.

Härmed hava vi för oss låtit passera revy en annan kategori av Söderköpingsmedborgare med deras ävlan och bekymmer, missräkningar och förhoppningar.

K. W. STROMBERG.

Interiör av nuvarande postkontorslokalen.

UR GAMLA PAPPER I SÖDERKÖ- PINGS STADSARKIV.

De svenska städernas historia särskilt efter Gustav Vasas tid är en historia om oavslutlig kamp för en plats i solen. Ändrat politiskt läge, förbättrad samfärdsel, rikets deltagande i de stora krigen under 1500—1700-talen medförde med nödvändighet att en del städer, som under gångna tider spelat en stor roll, plötsligt sågo sig mer eller mindre distanserade av andra samhällen, som genom gynnsammare läge eller andra förhållanden trängt förbi de gamla medeltidsstäderna. En förtvivlad kamp för bibehållande av, eller återvinnande av, gången storhet, är just vad som ger ett särskilt drag åt dessa släders historia under 1600- och 1700-talen, innan de lärt sig att resignera och avstå från den stolta plats de en gång intagit.

Söderköping är härutinnan intet undantag. Den lilla staden, som en gång varit den näst Stockholm förnämsta staden på landets östra kust, som sett herremöten och riksmöten, kungliga och furstliga bröllop och många andra i Svea Rikes hävder märkliga tilldragelser äga rum inom sina murar, stred en följäng strid för bibehållande av sin forna glans och betydelse. Många äro de kungliga resolutioner och lika många »underdåniga insinuationer och protulater» — som det på den tidens språk hette — i vilka stadens anspråk antingen med välvilja bemöttes eller ock »aller nådigst» avslögos. Varligen var det en stadens riksdagsman, som frambar till höga vederbörande stadens och borgerskapets önskuingar och ofta nog torde det väl ha varit personskäl mera än sakskalet som blev det avgörande för utgången. Gustaf Adolf, Christina, Carolus

XI, den store rikshushållaren, m. fl., äro de namn, som möta under de många och långa mer eller mindre nådiga skrivelserna. Ända in på mitten av 1700-talet fortgick denna skriftväxling. Söderköpings representant i riksdagen, än en borgmästare eller rådmän, i detta fall benämnd »ärlig och förständig», än en borgare och då endast kallad Söderköpings fullmäktige vid riksdagen, synes ha gjort allt vad man rimligtvis kunnat begära för det samhälle, vars intressen han skulle bevaka. Men tyvärr ej alltid med önskad framgång. Det är givet att stadens liksom rikets ekonomi skulle lida av deltagandet i de stora krigen och långt innan den Carolinska hjältesagan lyktats genom dödsskottet den ödesdigra novemberkvällen vid Fredrikshald och hela riket eller åtminstone dess ledande totalt synes ha tappat huvudet, var Söderköpings storhetstid för alltid förbi och stadens ekonomi väsentligt rubbad. Av de gjorda framställningarna till Kgl. Maj:t framgår att staden haft och hade mycket svårt att på ett tillfredsställande sätt ordna sina tjänstemäns löneförhållanden.

Magistraten med sin ordförande, borgmästaren, och tvänne rådmän måste ju erhålla ersättning dels för sitt arbete såsom domare, dels ock för sin förvaltning av stadens medel, ty även detta senare synes ha ålegat magistraten. I äldsta tid torde lönerna ha utgått såsom löningsjordar, delvis ock med någon mindre konstant summa, denna senare ur stadens allmänna kassa, till vilken en del avgifter ingingo. Hit hörde t. ex. marknadsståndspengar, böter, avgifter för rätt att utöva vissa yrken m. m. Då nu dessa inkomster givetvis voro högst växlande, måste ju staden, om den över huvud taget ville forifara att hålla sig uppe såsom stad, göra allt för att skaffa sig inkomster och härrom handla särskilt några kungliga brev från 1700-talets förra hälft. Den s.-k. stapelfriheten, varmed menades städernas rätt att driva direkt handel med utlandet, tillkom från början endast ett visst antal städer, och man synes ha handlat fämligen nonchalant med denna. Än förlänat, än tagit bort densamma. Denna så kallade stapelfrihet var alltid förenad med en direkt ekonomisk vinst

för staden, den s. k. tolagen (tyska zulage = tillägg), varmed förstods en med tullavgiften till staten utgående men stadens kassa tillfallande extra avgift för alla utländska varor, som infördes till eller utfördes från staden. Genom kgl. brev av 21 februari 1715ingo alla stapelstäder rätt till denna tolage, olika för olika städer och kvarstad denna avgift ända till 1857, då densamma slogs tillhopa med tullen och indrogs till kronan, som i stället gav städerna en efter bestämda grunder utgående årlig summa, den ännu utgående tolagsersättningen. Denna tolagspenning kunde naturligtvis under gynnsamma konjunkturen bliva av stort värde för staden och dess förutsättning, stapelfriheten, var därför något som man med all makt måste sträva att bibehålla. Men Söderköping hade under tidernas lopp fått en mäktig allt mer framträdande konkurrent, som gjorde allt för att komma sin medtävlare till lävs och det var Norrköping.

Så vill det av ett kungl. brev av 20 sept. 1720 synas som om Norrköping begärt att Söderköping skulle bliva köping under denna stad, ett attentat »mot denna stads urgamla stapelrättighet», som dock avvärjdes och K. Maj:t förklarar i detta nämnda brev, med åberopande såväl »af fordna Sveriges konungar föruntta Privilegier som ock den sist upprättade regeringsformen, att så vill Kongl. Maj:t härmed intet någon förändring göra, utan med dessa begge städerna förblitver såsom till detta (datum?) varit hafver». — Härjämte vill »Kongl. Maj:t i nåder halva förunt staden att njuta tolagen till godo» och försäkrar dessutom att Kongl. Maj:t förblitver såväl staden som dess fullmäktige med kongl. ynnest välbevågen.*

* Elurn det ej nämnes i kungl. brevet, tager man nog ej fel om man gissar att den framstående läkaren, Magnus Gabriel Block, vilken 1704 blivit utnämnd till provinsialläkare i Östergötland och just år 1720 representerade staden i riksdagen, bidragit till det gynnsamma svaret på stadens underdånigast insinnerade besvärssynpunkter. Denne Block, som var en för sin tid mycket lärd man, blev småningom assessor

Dock, allting är ju föränderligt i denna snöda värld och kunglig nåd och ynnest utgör intet undantag. Redan år 1723 skulle staden förlora sin med möda förvärvade och nyss bekräftade stapelfrihet. Detta framgår av en kungl. resolution av 12 dec. 1727, i vilken omtalas att stapelfriheten för staden på grund av besvär från Norrköping vid 1723 års riksdag genom kgl. resolution av 2 dec. 1723 »blifvit uphäfven». Nu (12 dec. 1727) göres genom ny resolution en återgång till det gamla och detta på begäran av stadens riksdagsfullmäktige, rådmannen Carl Arrhenius.⁹ Detta nya kungl. beslut skulle sedan läggas till grund för en framställning riktad mot Norrköping, vilken framställning visserligen ej ledde till efterföljd, men synes förtjäna att bevaras från glömskan, dels därför att den visar att man ej vill lämna något medel oförsökt till upphjälpande af stadens ekonomi, dels ock frihetstidens benägenhet att uppmuntra all inhemsk strävan och med stöd av landets egna resurser och möjligheter frigöra sig från beroende av utlandet. Återigen var det den besvärliga frågan om magistratens löner, som föranledde en framställning om hjälp. Även denna gång är det en medlem av riksdagen, nämligen borgaren Olof Söderberg, vilken år 1734 synes ha varit riksdagsman, som framför stadens »underdåniga desiderier», vilka dock denna gång ej fingo så gynnsamt svar. Det kungliga brevet är daterat den 8 juni 1735 och innehåller flere olika punkter.

I »collegium medicum», adlades von Block och dog i Söderköping 1722. Såsom jag på annat ställe påpekat har han gjort mycket för spridande av kämedomen om »S:t Ragnhilds klälla» i Söderköping (se förra årsboken).

⁹ Det ser nästan ut som ett utslag av nemisis divina att denne Carl Arrhenius, som nu i egenskap av rådmän, ärlig och förståndig och riksdagsman, för stadens talan mot den mäktige medtävlaren vid strömmen (Norrköping) själv var Norrköpingsbo; han var nämligen son av handlanden i Norrköping Johan Arrhenius. Han blev rådmän i Söderköping och riksdagsman 1726—1727 samt dog, troligen i Söderköping, 1757.

Söderköping synes redan den 18 nov. 1662 av dåvarande general commercecollegium ha erhållit tillstånd och frihet att årligen få »hålla och nyttia en torg- & wintermarknad på den 7:de januari eller femtondedag jul» en frihet, som nu nådigt »stadlästes och confirmeras». En dylik frihet medförde alltid en viss vinst för staden genom den till stadskassan ingående hyra för marknadsstånd etc.

Vidare hade staden begärt att »magistraten derstädes ävensom på andra orter i riket sker, må till något understöd uti dess ringa lön & underhåld åtnjuta kiällarefriheten,* som sig bestiger till åttiotre daler smt utan att densamma på lönen beräknas», en framställning, som kgl. maj:t nu, sedan landshöydingen, baron Erik Erencrona hörts, fann för gott bevilja.

Denna s. k. kiällarefrihet hade redan år 1640 varit föremål för dåvarande regerings behandling och omrättnes i ett den 22 febr. 1640 från Nyköping avgivet »hennes kungl. maj:ts nådiga svar uppå Söderköpings stads in-fvererade punkter & postulater». Regeringen, som alljämt talar i Drottning Christinas namn, säger sig väl behjerta stadens dåliga ställning, men kan på grund av »riksens släta tillstånd» just intet göra; stadens begäran om befrielse från någon accis (tull å vin etc) på stadens kiällare »till stadens behof och nytto» kan hennes majestät ej bevilja, emedan det strider mot hennes nyligen utgivna tullstadga. För att staden likväl skulle se att den kungliga välbevågenheten verkligen förefanns skulle stadens skatt till kronan under tre år utgå med endast 150 daler smt, men uttalar kgl. maj:t tillika sin nådiga tillförsikt till alla sina trogna undersåtar, som i merbemälta stad boende äro, att de genom redlig näring sätta staden i stånd att utgöra de skatter som kronan pålagt.

Slutligen såsom punkt 3 i kung Fredriks nådiga resolution kommer ett tämligen skarpt avslag på stadens framställning och vad värre var ett påpekande av att

* D. v. s. befrielse från avgift (accis) till kronan på utskänkta varor.

den gjorda framställningen med avseende på de lämnade uppgifternas riktighet lämnade åtskilligt övrigt att önska. Genom Norrköpings ingripande vid 1723 års riksdag hade Söderköping förlorat sin stapelfrihet och med den naturligtvis ock tolagen. Då nu Söderköping 1727 återfick sin stapelrätt ansåg man tydligen tillfället vara in- att ge trätobrodern Norrköping en liten påminnelse om dess föllighet och begärde därför att av Norrköping återfå enligt förmenande med orätt uppburna Tolagspenningar ej blott för åren 1723—1727 utan ända från 1720. Försöket var djärvt och heller ej vidare fint och det misslyckades också. Kungl. Maj:t upplyser att åren 1720—22 hade från Söderköping ingen skeppning ägt rum och sålunda ej heller några Tolagspenningar kunnat uppbäras. Och ej nog härmed, i stadens inkomna räkningar för åren 1716—1727 finnas ej heller några dylika medel upptagna, varför ock kgl. maj:t finner staden icke vara berättigad fordra den av Norrköping uppburna tolagen tillbaka.

Detta var nu en ganska bitter kalk iskänkt åt staden, men då himlen är som mest mulen tittar ofta nog solen fram. Så ock här. Kungl. Maj:t, som »med nådigt välbehag förnummit hurusom åtskilliga borgare där i staden åtagit sig att anlägga en tobaksplantering», uttalar sin höga tillfredsställelse härmed. Jordmänen skulle för en dylik plantering vara särdeles gynnsam, ja, rent av den bästa och landsfadern, som trots stadens fatala missöde beträffande tolagspenningarna, nu åter är endast välvilja, förklarar att han låter nådiga ordres utgå till dess och Riksens commercie collegium att därtill (till tobaksplanteringen) bidra med allt som på dess omsorg ankomma kan. Huruvida någon tobaksplantering verkligen kom till stånd, därom har jag ej lyckats få veta något. I varje fall synes den ej ha i avsevärd mån bidragit till stadens uppsving. Tiden hade så att säga gått Söderköping förbi — dess stolta saga var för alltid slut — all kunglig nåd och ynnest kunde därutinnan intet ändra.

Först 1800-talet med dess förbättrade kommunikationer jämt en rationell skötsel av S:t Ragnhilds bad-

anstalt har bidragit att höja samhället ur dess dåliga tillstånd och nu ser det med lugn mot sin framtid, utan storhetsdrömmar, men med fast övertygelse att pliktroget och gediget arbete är en fast och säker grund för ett samhälles bestånd, fastare än alla konstlade medel, dessa må kallas kungliga resolutioner eller något ännu vackrare.

Det är med vemodsblandat nöje man studerar arkivets gulnade papper med dess sirliga och svårtydda skrift, det är som man fördes in i en värld, så olik och dock så lik vår egen, med alla dess stridiga viljor och strävanden.

Om tid och krafter medgiva och årsbokens redaktion ej har något däremot, skall jag till nästa år återkomma med något annat av intresse ur arkivets outtömliga skattkammare.

A. O. BERGQUIST,

LAGBERGSMONUMENTETS TILLKOMST OCH INVIGNING.

På sammanträde den 30 november 1918 beslöt S:t Ragnhilds Gille att söka få till stånd en minnesvård över skaparen av den första vattenkuranstalten i vårt land, doktor Johan Olof Lagberg. Styrelsen fick därvid i uppdrag att arbeta för sakens realiserande. Tack vare årliga anslag från Söderköpings Brunns- och Bad-Aktiebolag samt anslag från Söderköpings stad kunde Gillet gå i författning om anskaffande av ritningar till monumentet, utförda av konstnären Tore Strindberg, Stockholm, samt beställning utav stenen, vilken huggits av firman Karlsson & Strand i Söderköping. Porträttmedaljen, minnestavlan och urnan äro gjutna hos firman A. F. Nilsson & Co Metallgjuteri, Stockholm.

Monumentet har dragit en totalkostnad av 3,900 kr.

Invigningsdagen var satt till den 29 juli, Olofdagen. Arrangörer av invigningen var Brunnsbolagets styrelse. Vackra dekorationer med flaggor och blommor hade gjorts å brunnsområdet.

Kl. 3,30 e. m. hade de särskilt inbjudna samlats å societetsverandan och strax därpå tågade de åstad till monumentet, företrädda av dir. Carls musikkår. En till ett par tusen personer uppgående publik bildade halvcirkel kring monumentet.

Från den flaggprydda talarestolen, som rests invid monumentet, höll brunnsstyrelsens ordförande, provinsialläkaren A. O. Bergquist följande minnestal:

Namnet Johan Olof Lagberg är så fast knutet till Söderköpings brunn att ett särskilt hugfästade av hans minne synes som en ganska självklar sak. Det väckte därför ej heller den

minsta opposition då år 1919 till Brunn- och Bad-A.-B:s bolagsstämma förslag framställdes att anstalten borde anslå medel till, som det i protokollet heter, »resande av en min-

Lagbergsmonumentet.

»resvärd över D:r Olof Lagberg, Söderköpings Brunn- och Badanstalts grundläggare», utan beviljades det begärda anslaget enhälligt, varjämte även Söderköpings stad bidragit

med pengar till företagets realiserande. Då brunnsholagets styrelse, sedan ett särskilt sällskap »S:t Ragnhilds Gilje» i staden bildats med uppgift att tillvarata och väcka intresse för vad minnesvärt detta gamla kultursamhälle kunde äga, ansåg detta sällskaps styrelse skickad att på bästa sätt ordna minnesvårdsfrågan, anmodade densamma gillets styrelse såväl att förvalta de omtagna medlen som ock vidtaga alla åtgärder

En bild från avtäckningshögtidligheten.

för planens realiserande och beslöt man ävenledes att rosander av monumentet ifråga borde äga rum år 1923, då jämt 100 år förflytit sedan dr Lagberg utnämndes till intendent vid Söderköpings brunn. För fullföljande av uppdraget har S:t Ragnhilds Gilles styrelse vänt sig till konstnären hr Tore Strindberg, Stockholm, som välvilligt ställde sin kända talang till förfogande. Den av honom utförda modellen har gjutits i brons av A. N. Nilsson & Co Metallgjuteri, Stockholm. Slutligen har stenhuggerifirman Karlsson & Strand i Söderkö-

gång efter konstnärrens anvisningar utfört stenarbetet och monterat monumentet å platsen — och nu må täckelset falla.

Mina damer och herrar! Den man, vars bild vi här se, har gjort en insats för Söderköpings brunns utveckling, som ingen före honom och utan överdrift torde kunna sägas, att han var en märkesman i de svenska badanstaltarnas historia.

«S:t Ragnille källa» i Söderköping har ju visserligen sedan urminnes tider varit känd för sitt undergörande vatten och ingen vet, när den först började användas i medicinsk tjänst, lika litet som anledning till namnet Ragnhilds källa är med visshet känd — vare sig det nu är sägnens obefläckade jungfru Ragnhild, vid vilkens död en allsmäktig rättvisa till bevis på den dödadens oskuld lät källan springa upp och med sitt mäktiga flöde hotade den gamla stadens existens eller någon annan, som givit upphov till namnet, faktum är att tusenden och åter tusenden ur den underbara källan druckit hälsa och livsmod långt innan ordnat badväsen och brunnsdrickning härstädes förekom.

Under stormaktstiden, då man med nationalkänslans stigande börja söka att inom landets egna gränser finna ersättning för en hel del, som man hittills endast sökt och funnit i utlandet, sträckte sig denna strävan även till tillgedogörandet av de många hälsokällor, som funnos inom landet.

Vår store läkare, Urban Hjärne, var ju i detta fall banbrytaren och en hans efterträdare, Magnus Gabriel Block, vilken tillika var provinsialmedikus i Östergötlands län och vilken dog här i Söderköping 1722, var den som gjorde källan känd och berömd; hans avhandling om källan drog hit besökande från när och fjärran och Söderköping tävlade med Medevi i ryktbarhet om ock ej kungliga personers närvaro spred glans över brunnsällskapet. I tolfta Karls dagar var kungligheten upptagen av annat.

Något officiellt erkännande hade anstalten dock ej ännu fått men även detta skulle ju komma. Genom nådlig resolution av 1774 förlänade k. m:t S:t Ragnhilds hälsobrunn «lika privilegier och rättigheter som Medevi hälsobrunn å 1681 i nåder tillagde äro». Från denna tid synes intendent hava förordnats av Collegium Medicum och före Lagbergs tid hade ej mindre än elva läkare längre eller kortare tid haft dessa förordnanden. Den 3 mars 1823 förordnade Collegium Medicum då-

varande docenten i teoretisk medicin vid Lunds universitet med, där Johan Olof Lagberg till brunnintendent i Söderköping och med honom och hans verksamhet såsom intendent inträder en period av uppsving för anstalten, som i ett slag spred dess namn ej blott över hela Sverige utan ock vida över dess gränser. Några ord om denna i sitt slag märklige man och hans livsgärning äro väl på sin plats just denna dag, Olofsdagen, vilken under hans livstid alltid firades som en särskild högtidsdag. Johan Olof Lagberg föddes i ett enkelt hem i Hammars socken i Nerike, där hans fader var kloekare. Födelseåret är det i historien bekanta 1789. Han synes ha lått en enkel och allvarlig uppfostran, sannolikt redan från början inriktad på att han skulle ägna sig åt det andliga kallet och hans första universitetsår ägnades åt teologiska studier. Av någon anledning, troligen beroende på studiet av de franska upplysningsfilosofernas skrifter, slog han plötsligt om och började ägna sig åt medicinen. Med stor heder avlade han sina examina och åtnjöt i. o. m. den sällsynta äran att vid hans medicinska kandidatexamen, medförelsa fakultetens i Lund uttalade »det särdeles nöje, med vilket fakultetens ledamöter honom tenterat och examinerat». Efter avlagda examina kallades han år 1822 till docent i teoretisk medicin vid universitetet i Lund samt förordnades följande år till intendent vid Söderköpings brunn och här skulle han utföra det livsverk, som skulle göra hans namn känt och ärat.

Få år efter Lagbergs övertagande av platsen här väckte den s. k. Priessnitzka vattenkuren stort uppseende och förvärvade sig många entusiastiska anhängare. Priessnitz' på egen erfarenhet grundade uppfattning om nyttan av sjukdomars behandling med kallt vatten trädde i skarpaste opposition mot då ännu härskande åskådningar inom medicinen. Många voro de, som på ort och ställe, Gräfenberg, studerade kuren och blevo anhängare av den. Lagberg, som med understöd av allmänna medel, besökt Gräfenberg, greps av entusiasm för de nya idéerna och beslöt vid sin hemkomst att här införa den nya sjukdomsbehandlingen. Han blev härigenom den förste i vårt land, som sökte att behandla sjukliga tillstånd i människokroppen med enbart kallt vatten i form av bad, begjutningar etc. samt ge denna behandling en vetenskaplig grundval. Han såg efter allt att döma i denna be-

handling i viss mån en återgång till naturen efter Rousseaux' mönster och detta tillsammans med hans såväl av uppfostran som naturlig höjelse härrörande religiöst mystiska läggning gjorde honom till en entusiastisk och energisk anhängare av den nya metoden.

Efter åtskilliga strider hade han år 1842 kommit så långt att hans idéer kommit till utförande och detta år öppnades här i Söderköping den första svenska kallvattenkuranstalten med Lagberg som ledare och chef. Från när och fjärran, från in- och utlandet strömmade skaror av hjälpsökande till Söderköping, som i ett slag blev en bekant ort. För alla hade vattendoktorn i Söderköping råd och tröst. Hans öfvervillighet i sitt kall, hans entusiastiska tro på sin kurs absoluta giltighet och tillämplighet i alla fall spred sig till hans patienter och många vero de, som i Lagberg sågo den ende hjälparen, då allt annat hopp var ute.

Själv verkade Lagberg ej blott genom sitt handlande utan han sökte ock att i skrift göra sina idéer kända i vidare kretsar. Från år 1842 till sin död utgav han en liten folkskrift *Hälsevännen*, en folkskrift om vattnet och andan såsom människans bästa läkemedel, där han på enkelt och lättfattligt sätt framställde sina nya idéer. Mot den då härskande medicinen med användande av mångfaldiga och starka läkemedel var han mycket kritisk. Han kallade dem gifter och ansåg deras användande ej blott farligt utan rent av brottsligt, då de en gång införda i människokroppen kunde överföras på avkomman. Den enda riktiga metoden att behandla sjukdomar vore vattenläkemetoden. Dock var detta ej ensamt rög. Den samme läkaren måste ock vara en sann kristen, endast då kunde han ha utsikt att segra i läka-rens ständiga strid mot sjukdom, lidande och död.

Pliktrogen och karaktärsfast som få, står han för oss som ett föredöme i hängivenhet för sitt kall, i idealistisk tro och i uppförande människokärlek och därför skall ock hans namn länge leva hos en tacksam eftervärld.

Så tag då vår hyllning, Olof Lagberg, du den svenska kallvattenkurens skapare, utplånligt som din bild i bronzen står ditt minne i dina medborgares hjärtan.

Efter det täckelset fallit spelade musiken fanfärer och efter talets slut nedlade dr Bergquist å Söderköpings brunnsholags vägnar en krans med krämfärgade rosor, blå och gula band samt med inskriptionen: »Till grundläggaren av den första svenska kallvattenkuranstalten». F. generaldirektören Lindroth, steg därpå fram till monumentet och nedlade med några erkännsamma ord en krans av lager samt blå och gula band. Å stadens vägnar nedlade stadsfullmäktiges ordförande, bankdirektör Axel Ferb, en krans av röda rosor, blå och gula band samt med inskriptionen: »Doktor Olof Lagberg 1823—1923. Gärd av tacksamhet på minnesdagen». Avtäckningshögtidens första del avslöts med unisont avsjungande av »Du gamla, du fria», ackompanjerad av musikkåren.

Efter själva invigningsaktens slut samlades publiken kring den yttre schweizeriverandan, där ännu en högtidlighet skulle äga rum, utdelningen av Patriotiska sällskapets förtjänstmedaljer till nio av brunnens personal. Medaljörerna och övriga inbjudna togo plats på verandan. Badintendenten prof. Almqvist tog här till orda och riktade sig i ett tal till brunnens personal och i synnerhet medaljörerna. Professorns tal lydde:

Med anledning av 100-årsminnet av dr Lagbergs utnämning till badintendent vid Söderköpings brunn och minnesstodens avtäckande, har jag fått i uppdrag att med några ord vända mig till den här så mångårigt samlade tjänstepersonalen vid brunnen och förrätta utdelning av de förtjänstmedaljer, som kunnat komma ifråga. S:t Ragnhilds källa eller Söderköpings brunn räknar sina anor några hundra år tillbaka, och sedan så långt tillbaka i tiden som 1774 har här varit fast anställda badläkare, som med olika behandlingsformer, var och en efter sin tids åsikter, sökt hjälpa lidande medmänskors. Men först under dr Lagbergs intendenttid, 1823—1856, kan man säga att Brunnen blev mera känd och kom att intaga en rangplats bland Sveriges badorter, och detta helt säkert beroende på införandet av den så moderna från Tyskland stannande kallvattenkuren. Men olika tider ha olika åsikter om sjukdomarna, beroende på nya upptäckter och rön, som göras, och så även här: vad som

på den tiden åtminstone här vid Söderköping ansågs för det så att säga allena saliggörande inom badterapien, kallvattenkuren, har så småningom måst ge vika för nyare åskådningar med andra badformer, så att man nu vid behandling av sjukdomar nästan överallt övergått till varmvattenbehandlingen, eller de s. k. medicinska baden, under det att kallvattenkureorna, där de ännu förekomma, ha reserverats för en mera hårdande och

Från medaljutdelningen å schweizeriverandan.

allmänstärkande behandling vid sidan av den egentliga sjukbehandling. Även här vid Söderköpings brunn har man genom att följa med de nya rönen inom hydro- och balneo-terapien sökt tillvarata de badformer och behandlingsmetoder, som visat sig lämna någorlunda goda resultat och utelämnat sådana av mindre känd verkan; och på så sätt har man, trots den under åren allimer tilltagande konkurrensen, kunnat hålla badorten uppe på en ganska uppmärksam plats, så att den, enligt de statistiska uppgifterna från k. medicinalstyrelsen, om jag minnes rätt, sedan omkring 1914 intar rangplatsen nr 2 av

Sveriges badorter med hänsyn till hos läkaren inskrivna badgäster. Den överflyglas häruti t. v. endast av Rönneby brunn, som ju haft betydligt större utvecklingsmöjligheter.

För att ett sådant resultat kunnat ernås, trots de tämligen små resurserna och de ej alltför överdrivna naturaförmånerna, ha naturligtvis många krafter fått samarbeta; och bland dessa samverkande krafter bör helt säkert det arbete som utförts av

Medaljörer vid Söderköpings brunn 1923.

eder, Brunnens tjänstepersonal, räknas till den icke minst viktiga faktorn. Under de 15 somrar, jag som badintendent haft röjet få samarbeta med eder, har jag också med glädje kunnat konstatera att ni, var och en i sin ställning fullgjort edra åligganden med största plikttröhet och utfört edert maktpåliggande arbete med omsorgsfullhet och arbetsvillighet; och vad själva badbehandlingen angår, tror jag mig med den kännetecken jag har från andra badorter, kunna försäkra, att den av eder utföres med den mest fulländade tekniska färdighet, som kan ernås, varigenom också en badkur i Söderköping blivit vida beryktad inom hela Sveriges land och så att säga blivit ett bevingat ord.

För eder stora insats häruti, och till det välsignelsebringande arbete, som utförts och fortfarande av eder utföres vid Söderköpings brunn till lidande människors bästa, har brunnsstyrelsen på denna bemärkelsedag även velat hedra eder och bett mig att så här offentligt uttala dess varma uppriktiga tack till céer alla och på samma gång uppdragit åt mig att till dem, som tjänstgjort tillräckligt länge för att komma ifråga, utdela Kungl. Patriotiska sällskapets olika förtjänstmedaljer för långvarig och trogen tjänst:

Maskinisten Hj. Dahlman, 38 års tjänst, och badförestånderskan Olga Jonsson, 26 års tjänst, guldmedaljer, badmästaren A. P. Carlsson, 36 års tjänst, samt baderskorna Ida Palmkvist, 34 års tjänst, Ida Rydeberg, 32 års tjänst, Lina Andersson, 31 års tjänst, och Emma Edström, 28 års tjänst, större silvermedalj, samt stöderskorna Klara Israelsson, 26 års tjänst, och Mina Pettersson, 26 års tjänst, mindre silvermedalj.

För varje medaljs överlämnande följde fanfar och applåder, och som avslutning följde ett fyrfaldigt leve för brunnspersonalen och dess medaljörer. Hr Dahlman tackade å egna och övriga medaljörers vägnar för den dem visade hedern.

Vid sjutiden på aftonen bjöd brunnen hela sin personal på kaffe å schweizeriverandan, varvid professorskan Alnberg och doktorinnan Bergquist utövade värdskapet.

* * *

Efter avtäckningshögtidligheten och medaljutdelningen hade brunnsstyrelsen inviterat ett femtiotal personer till middag å brunnrestauranten. Bland de inbjudna märktes f. generaldirektören, professor Claes Lindroth, d:r Conrad Wahlquist, Vadstena, professor G. Bergmarck, Medevi, förste provinsialläkaren i Östergötland, d:r E. Wykman, Linköping. Under middagen underhöll fru Carls kapell med musik.

Talens rad inleddes av direktör A. Odeen, som hälsade gästerna välkomna. D:r A. O. Bergquist talade om Lagbergsminnet och slutade med att utbringa ett leve för d:r Lagbergs minne. Bland

talén i övrigt märktes ett av professor Almborg, som talade för de främmande gästerna, bankdirektör O. E. Erickson gjorde i ett humoristiskt anförande sig till tolk för badgästerna, bankdirektör Ferb talade å stadens vägnar för brunns befattningshavare och vände sig särskilt till dagens medaljörer. I ett svarstal på brunnsintendentens anförande gav dr Vahlquist ett löfte om att han i landstinget skulle göra vad på honom ankom för att främja viktiga sjukvårdsintressen i Söderköping. Häradshövding Th. af Ekenstam talade slutligen å gästernas vägnar samt berörde Lagbergsminnets betydelse.

S:T ANNÆ SOCKEN I ORD OCH BILD.

Om man betraktar en karta över S:t Annæ socken för cirka femtio år sedan, så finner man, att gränserna då tedde sig helt annorlunda än nu, och att flera större gårdar ända till 1870-talet hörde till Skällvik, vars gräns vid den tiden sträckte sig till Kapellviken, därifrån över södra delen av Gröpviken, vidare genom Sandljärden rätt över till stranden av »Orren» vid Gryts sockengräns. De gårdar, som sedermera överflyttats till S:t Annæ, äro Herrborum, Båstebo, Karsvik, Ramsdal, Kårebo och Kejsarnäs samt för några år sedan kyrkoherdebostället Korsnäs. Dessutom har från Börums socken överflyttats gården L:a Näset vid Orrfjärden. Efter de här ovan nämnda förändringarna har S:t Annæ från att ha varit huvudsakligen skärgårdsbygd även erhållit typ av fastland.

Vidare har kyrkan likaväl som det gamla kapellet kommit inom sockengränsen, vilket icke var förhållandet före 1874, då Hammarkinds härad kartlades, och då båda dessa byggnader lågo inom Skällviks församling. Det synes som om denna socken och särskilt Stegeborg allt ifrån äldsta tider dominerat orten, och att S:t Annæ varit liksom en utpost mot öster. Tider och förhållanden hava ändrats.

Belägen i öströ delen av Hammarkinds härad, utströdd till stor del i Östersjön, kan S:t Annæ socken sägas bilda en i många avseenden märklig och naturskön tavla med vikar och fjärdar, öar och holmar, dal-kjusor och skogklädda höjder; allt i rikaste omväxling. Dit ut längtar stadsbon; där får han sinnesro och lugn, långt borta från stadens jäkt och oro.

De vägar, som löpa genom socknens fastlandsdel, äro i allmänhet smala, krokiga och backiga, varför med den livliga biltrafik, som numera råder, vägförbättringar äro nödvändiga. Öarnas enskilda vägar äro, utom vid Yxnön, tämligen primitiva, och man kör i fars och farfars hjulspår. Jordmånen äro i allmänhet bördig och består huvudsakligen av lättare lera samt på några ställen av sandjord. Fälten vid de större gårdarna äro ganska vidsträckta, under det skärgårdens tegar ligga

Skörden ur fjärdens djup.

sammanträngda mellan bergknallarna. De lövskogsdungar och ångar, som funnits, ha måst mer och mer giva vika för odlarens spade och plog. Utom jordbruk drives en ej obetydlig skogsavverkning, mest famnvedshuggning. Å egendomarna Thorönsborg och Herrborum finnas ännu betydliga områden med grövre sparad timmerskog, likaså hagar med ek och björk. För skärgårdsbon är fisket en betydande inkomstkälla. Under vintern fångas strömming med not, på våren och hösten mest gädda och abborre samt på eftersommaren

och förhösten den läckra ålen, som under sin vandring mot havet drager förbi den yttre skärgårdens kobbar och holmar.

Strömmingsfisket har i många fall under en enda vinter kunnat göra sin ägare till en välbärgad man.

Angående socknens historia må här anföras några drag ur grevinnan Stenbocks (född Mörner), uppsats om S:t Annæ, och ber jag på förhand få till grevinnan och kyrkoherde K. J. Lind framföra mitt tack för av dem lämnade upplysningar.

»Fram på 1300-talet under Magnus Erikssons tid bli Götaskären och särskilt Torön ett tvistefrå mellan tvänne stormanssläkter; å ena sidan riddare Bengt Algotsson, hertig av Finland och Halland, och å andra sidan riddaren Karl Ulfsson av Tofta, och »var ther mykin trätta om maellan badha släktana». När hertig Bengts brorsdotter, Ingegärd, lämnade världen för att som nunna ingå i Vadstena kloster, skänker hon år 1375 sin del av Herrboholm (numera Herrborun) och Bostevik (numera Bostevik), som hon tillöker med Torön, vilken gåva hon som abbedissa genom flera brev bekräftar». För att slippa ifrån den 2—2½ mil långa vägen till Skällvik byggde skärkarlarne en liten stenkyrka vid Kapellvikens strand. Den var ursprungligen ett katolskt bönekapell, helgat S:t Annæ, jungfru Marias moder. Det var kanske omkring den hedniska offerstenen, som det lilla kapellet reste sina kraftiga murar och mellan vilka sirliga valvbågar spändes i de tider, då kristendomens ljus spred sig över nejden. Köret utökades sedermera med skepp, som försågs med takryttare och vapenhus, och till gudstjänstligt bruk invigdes kyrkan av den myndige Hans Brask år 1521. I korvalvet läses ännu följande inskription: »M Fämhundra Tjuguet invigdes jag S:t Annæ». Den fick dock ej användas till söndagligt bruk utan endast vid de stora högtiderna. Man förstår detta av ett brev från konung Gustav I, som år 1537 skrev till skärkarlarne, att »de nu unge använda sin kyrka till att där mässa, predika, döpa, viga, m. m.». Detta medgivande gjorde Gustav troligen för att blidka skärgårdsbefolkningen

och förmå den att avhålla sig från förbundet med de upproriska smålandsbönderna under Dackefejden.

Över altaret synas ännu resterna av en freskomålning föreställande den yttersta domen. Själva altartavlan utgjordes av ett skåp med tvenne dörrar. Målaren (namnet obekant) har å dörrarnas insida tecknat Jesus bär korset samt Uppståndelsen och å mittpartiet Korsfästelsen. Denna tavla, som i kapellet var place-

Sista nunnan i St: Anna kapell.

rad till vänster om altaret, och som bär årtalet 1590, har år 1919 pietetsfullt restaurerats och fått sin plats å norra väggen i den nya kyrkan. Ovanför prästgårdsbänken har inmurats kyrkoherde Gruufs gravsten. Denna sten, som också flyttats från kapellet, är med sina bilder i upphöjt arbete ett mästerstycke i sitt slag. En tavla, föreställande Sten Sture och Kristina Gyllenstierna knäböjande inför Madonnan, har länge varit på villovägar. Den återfanns för ett tiotal år sedan på Björksund i Södermanland och har genom greve Nils

Mörner på Herrborum överlämnats till församlingen och fått sin plats över den s. k. Lillkyrkan.

Mitt emot kapellet finnes ännu ett gammalt hus, kallat Storkroken. Fordom hette detta Storkrogen, och dess ändamål säger namnet. Tydligt står detta namn i motsats till Lillkrogen ej långt därifrån. »Där vår Herre bygger en kyrka, bygger Hin ett kapell bredvid», säger ordspråket. Här var han nog djärv att bygga två. Det hände säkert mer än en gång, att skärkarlarna glömde sig kvar på krogen i stället för att gå i kyrkan, varför på en sockenstämma år 1636 beslöts »att intet öll eller brännewijn skal säljas på krogen för än gudstjänsten är uthe och herrens weisignelse giordh» samt att »kyrkiones sexmän» turvis skulle gå på krogen och »förfara om der någon dricker under predikan». At Matts i Högsöö och Olof Måns i i Hornö uppdrogs därjämte att från läktaren se och »ögda uppå dem, som hafwa otydligt buller och sqwaller för händer under gudstjänsten». Kyrkolukten var sträng.

Under åren 1710 och 1711 härjade pesten i S:t Annas socken, och av dess 1,000 inbyggare borttrycktes nära hälften. De pestdöda lingo ej begravas i kyrkogården, ingen präst fick förrätta jordfästning, utan liken nedgrävdes å närmast lämpliga plats. I kyrkböcker från nämnda tid omtalas Sanden å Gränsö hemman, Gårkränkelholmen å Rimmö, Örvelsholmen under Thorönsborg och Röviks äng som begravningsplatser.

Efter denna åderlåtning ökades ändock folkmängden rätt snart, varför den nu förfallna kyrkan, under vars helgade valv sång och predikan ljudit i snart 300 år, ansågs för liten och måste utbytas mot en ny.

1788 var planritning färdig och stadfäst av konung Gustav III, men av vissa orsaker dröjde det i cirka 40 år innan man skred till verket, och först 1824 blev den nya kyrkan invigd. Om byggnadsstilen kan man kortast uttrycka sig sålunda: »Fyra väggar och ett tak, ingenting mera». Av värdeföremål må nämnas altartavlan av Hörberg, skänkt år 1805 av grevinnan Eva Maria Gyllenstierna på Thorönsborg, ett par antika mässhakar, varav den ena är en gåva av greve Mörner

på Herrborum, ett nytt antipendium, som överlämnades av grevinnan Ebba Mörner vid restaureringen 1922. De nu hundraåriga målningarna å altardiskens utsida föreställande Jesu sista levnadsöden äro väl bibehållna. Vid senaste restaureringen har S:t Annæ kyrka försatts i ett värdigt skick och särskilt genom färgsammansättningarna å bänkar och predikstol har man kom-

Kyrkan efter restaureringen.

mit ifrån den oftast i dylika stora tempel förekommande enformigheten.

Orgeln är byggd av Z. Strand och invigd 1832. Den omfattar 15 stämmor och anses av kännare för att vara ett gott instrument. För omkring 20 år sedan genomgick den i likhet med flera av stiftets orglar en ombyggnad till det sämre, i ty att en kammarorgel insattes som övermanual. Förra året borttogs detta »bihang» och ett öververk med 6 stämmor insattes tillika med modern registrering, koppel och spelbord.

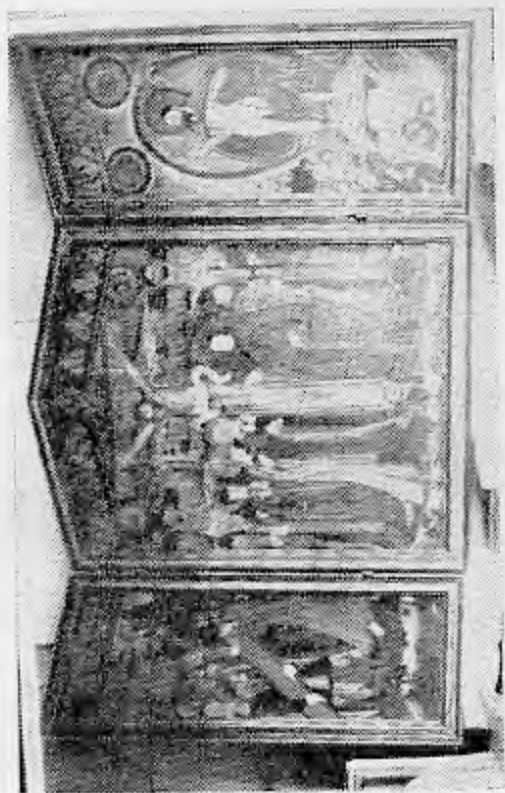

Kunde man i gångna tider säga »att folket flitigt besöker gudstjänsten» så kan man tyvärr ej giva nutidsmänniskorna samma betyg. Det är endast större högtidligheter, som locka till besök. Folkmängden, som vid senaste årsskiftet utgjorde 1,833 personer, har på 75 år minskats med cirka 600 människor.

Prästgården Korsnäs är vackert belägen å södra sidan av Gropviken och utgöres av en cirka hundraårig gedigen byggnad i gammal herrgårdsstil. Vägen därifrån till kyrkan kan vid de tider, då viken varken bär eller brister, bli ganska lång, cirka ett par mil.

I samband härmed må vi några av S:t Annæprästerernas biografier anföras följande: Daniel Grufi tillträdde pastoratet 1666. Hans maka dog 1678 och jordades i gamla kyrkan av ingen mindre än biskop Terserus i Linköping, vilken under resan från begravningen dog i Söderköping. Under J. H. Vallmans tid härjade den lörut omnämnda pesten. P. C. Alving, död 1749, var nitisk i ämbetet och fick sin bane å Degerhof i någon ukhet med Johannes Döparen, till hedre för hans minne. Om Anders Brauner heter det: »Var kunnig och beläsen men egen och besynnerlig. Han började sällan att slå, så eller skörda, innan alla andra slutat, så att man vid jultiden ofta fick se både hö och säd ute på marken. Bostället vanvårdades, boningshusen förföll, och kor och kalvar voro inhysta i corps-de-logisbyggnadens sal, medan i adjunktens rum taket var så oselt, att han vid regnväder fick krypa upp i spisen. B. dog i fattigdom, efterlämnande hustru och 9 barn. År 1803 tillträdde pastoratet av Johan Brunius, som i 25 år förestod detsamma. Han var en ovanligt praktisk man; under hans tid byggdes kyrkan och prästgården med dess storartade park- och trädgårdsanläggningar. Kyrkogården kringgärdades med en kraftig ringmur och grunden lades till en orgelfond. Av egna medel öfrade han betydliga summor till prästgårdsbygget, varför både församling och efterträdare böra vara honom tack samma. En ej mindre märklig man var doktor J. Berggren. Han hade gjort vidsträckta resor genom Europa, Syrien och Palestina. Å hans stav från Libanon är in-

ristat följande ord: »J. Berggren, Jorsalafarare, Jeriko den 21 november 1821». Han förestod pastoratet i 38 år och omtalas såsom en i många avseenden originell herre. En numera avliden skärgårdsbo berättar, att,

Den från ödekyrkan härstammande, nu renoverade altartavlan.

då han och hans svärfar voro i prästgården för att uttaga lysning, doktor B:s första fråga var: »Har Ni något med er?» »Ja, vi ha sex pund gädda», blev svaret. »De är bra, stig in!» varpå B. hällde upp åt de besökande var sin sup samt »skiftade» dem emellan en lång-

skorpa. Mest märkligt är dock den lärde mannens album, i vilket samtida ryktbara svenska och utländska män skrivit minnesord och detta icke blott på alla Europas språk utan även på arabiska, kinesiska, nygrekiska, hebreiska, runor ja, t. o. m. kilskrift. Efterträdaren, prosten Lundqvist, tycks ha delat sin tid mellan pastoratsvården och målarkonsten, varom hans många tavlor i S:t Anne kyrka och prästgård bära vittne. Att prästerna varit förtjusta i sin vackra skärgårdsförsamling och prästgård förstår man därav, att de stannat där till döddagar och blivit jordade i hägnat av det tempel, där de så många gånger förrättat tjänst åt templets Herre.

Angående skolförhållandena i S:t Anne, så ha dessa de senare åren ordnats på bästa sätt eller, rättare sagt, så bra som de kunna bli i en skärgårdsförsamling. Ursprungligen ha alla socknens skolor varit flyttande och »skolherrens» eller »skolmarasellen» fick taga sitt knög på den eller den öm begiva sig till en annan. För blott femton år sedan inträffade det, att barn anmäldes till konfirmationsläsning, vilka aldrig gått i skola eller ens kunde läsa imantill. Ej att undra på, att en pilt från det vackra Klövöja, då man i den likaledes vackra prästgården Korsnäs samtalade om paradiset, var i tvivelsmål, om han skulle tro, att detta legat »ve» Klövöje eller Korsnäs». Församlingen har för närvarande tre fasta folkskolor, två småskolor, tre fasta och en flyttande mindre folkskola. Under det skolorna ä fastlandsdelen ha normalt barnantal, kan det hända att i vissa av skärgårdsskolorna lärarinnan undervisar fem å sex elever. Har det om präsierna kunnat sägas, att de till döddagar stannat på sin post, kan ej detsamma påstås om skolfolket. Särskilt vid de mera avlägset belägna öskolorna har hittills varit en livlig omsättning. Några »skopalats» ha ej heller beståtts därute på »klabbarna». Bland lärare, som dock helt offrat sina krafter åt församlingen, må nämnas Ferdinand Forsman, musikern och sångaren, skärgårdens skickligaste skridskoåkare och djärvaste seglare. Joh. Peter Carlsson, matematikern och språkmannen, som samtalade

med skolrådsordföranden på latin och tillsammans med honom läste utländska tidskrifter. Han lärde skärgårdsungdomen dra ut kubikrötter och stenografera. Gust. Edvard Sörberg, den praktiske skolmannen, som dagligen under skolterminen i nära 40 år rodde mellan hemmet och den andra stationen och därunder tillryggalagt en väglängd mer än »Jorden runt». Han undervisade pojkarna bl. a. i fältmätning och avvägning; har

Kyrkan och kyrkskolan.

dessutom gjort sig känd som meteorologisk observatör och sköter ännu trots hög ålder med oförminskat intresse denna tjänst. Karolina Skärlund, som är född i yttre skärgården, har i nära 40 år flackat S:t Annæ runt och hela sin lärarinnetid arbetat i hyrda lokaler. Nitisk och plikttrogen har det legat henne varmest om hjärtat att hos de unga inplanta kristendomens huvudsanningar.

Som sammanfattning av min uppsats vill jag säga: S:t Annæ är fågringens bygd, som varje vår återkommer med spegelklara vikar och fjärdar, med blommor

och grönska, med fågelsång och jublande liv. Det är ock minnenas bygd; minnen av forna tiders glans vid ståtliga herrgårdar, där det patriarkaliska förhållandet mellan husbonde och tjänare ännu fortlever. Där är också gästfrihetens bygd, där de röda stugorna se så inbjudande ut och där de präktiga människorna taga emot med öppna armar. S:t Annæ är även idoghetens bygd, där släkten efter släkten genom strävsamt arbete på åker och äng, i skog och på hav vigts vid henne och svurit henne trohet. Hon, den fagra, har ej heller brutit s i n ed. År efter år giver hon åkerns gyllne gröda eller rika skördar från mörka furuskogar eller ur vikars och fjärdars dunkla djup.

AUG. FAGERSTRÖM.

